

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาระบบการวิจัยแบบมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาทักษะชีวิตในการป้องกันการเสพติด ของนักเรียนโรงเรียนศรีรัตนาภิรมย์เทคโนโลยี เชียงใหม่ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 1.1 ความเป็นมาและแนวคิดพื้นฐาน
 - 1.2 วัตถุประสงค์และความเชื่อพื้นฐาน
 - 1.3 ลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 1.4 ขั้นตอนดำเนินการ
 - 1.5 วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 1.6 เงื่อนไขแห่งความสำเร็จของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
2. ทักษะชีวิต
 - 2.1 ความหมายของทักษะชีวิต
 - 2.2 องค์ประกอบของทักษะชีวิต
 - 2.3 การเรียนรู้ทักษะชีวิตแบบมีส่วนร่วม
 - 2.3.1 หลักการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
 - 2.3.2 องค์ประกอบของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
 - 2.3.3 การเรียนรู้สูงสุด
 - 2.3.4 หลักการสอนทักษะชีวิต
3. ทักษะชีวิตในการป้องกันการเสพติด
 - 3.1 สาเหตุการเสพติดในเยาวชน
 - 3.2 องค์ประกอบของทักษะชีวิตในการป้องกันการเสพติด
 - 3.2.1 ความภาคภูมิใจในตนเอง
 - 3.2.2 ความรับผิดชอบต่อสังคม
 - 3.2.3 การแก้ปัญหาเกี่ยวกับสารเสพติด
 - 3.2.4 การปฏิเสธเมื่อถูกชักชวนให้เกี่ยวข้องกับสารเสพติด

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

4.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

4.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทักษะชีวิต

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

เพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยจะขอนำเสนอการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องในหัวข้อความเป็นมาและแนวคิดพื้นฐาน วัตถุประสงค์และความเชื่อพื้นฐาน ลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ขั้นตอนดำเนินการ วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ตลอดจนเงื่อนไขแห่งความสำเร็จของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งแสดงรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

ความเป็นมาและแนวคิดพื้นฐาน

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) เริ่มเกิดขึ้นเมื่อประมาณกลางปี ค.ศ. 1970 และมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปในแต่ละแห่ง เช่น Investigation Action Participative (IAP), Research Participative, Research Action หรือ Collaborative Action Research (พันธุ์ทิพย์ รามสูต, 2540, หน้า 33) การวิจัยในรูปแบบนี้ เกิดขึ้นจากการที่นักวิชาการและนักพัฒนาได้พยายามสังเคราะห์ปัญหาและศักยภาพของงานวิจัยส่วนหนึ่ง และงานพัฒนาอีกส่วนหนึ่ง แล้วพยายามเชื่อมโยงสาระสำคัญของการพัฒนาและการวิจัยออกมาเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม หรือการวิจัยและพัฒนา (R&D - Research and Development) ในเบื้องต้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการวิจัยและพัฒนาในรูปแบบหนึ่งที่ทำกับชุมชน โดยมีการเชื่อมโยงส่วนที่เป็น การวิจัยและการพัฒนาหรือการแก้ปัญหาในชุมชนเข้าด้วยกัน (สิทธิธัญ ประพุทธนิตสาร, 2545, หน้า 16)

Mikkelsen (1995, p. 61 อ้างใน ประพนธ์ ปิยะรัตน์, 2535, หน้า 45) ได้ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาแบบเดิมมีปัญหามากมายและไม่อาจเอื้อประโยชน์ให้แก่ผู้คนในท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง จำเป็นต้องปรับวิธีคิดและวิธีปฏิบัติเป็น “การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม” เพื่อทำให้ผลของการพัฒนาใกล้เคียงกับสถานการณ์ที่สุดและก่อให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเกิดจาก 2 แนวคิด คือ แนวคิดการเข้ามามีส่วนร่วมของผู้คนในท้องถิ่น (Local People) ในการเลือก การออกแบบ การวางแผน และการสนับสนุนโครงการที่จะมีผลกระทบต่อชุมชน โดยต้องมั่นใจว่า การรับรู้ของท้องถิ่น ทัศนคติ คุณค่า และองค์ความรู้ เป็นสิ่งนำมาใช้และเป็นไปได้ และแนวคิดเกี่ยวกับการทำความเข้าใจความต่อเนื่องและผลสะท้อน (Feedback) ในการบูรณาการกิจกรรม การพัฒนาตามวิธีคิดแบบนี้ ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งสำคัญ

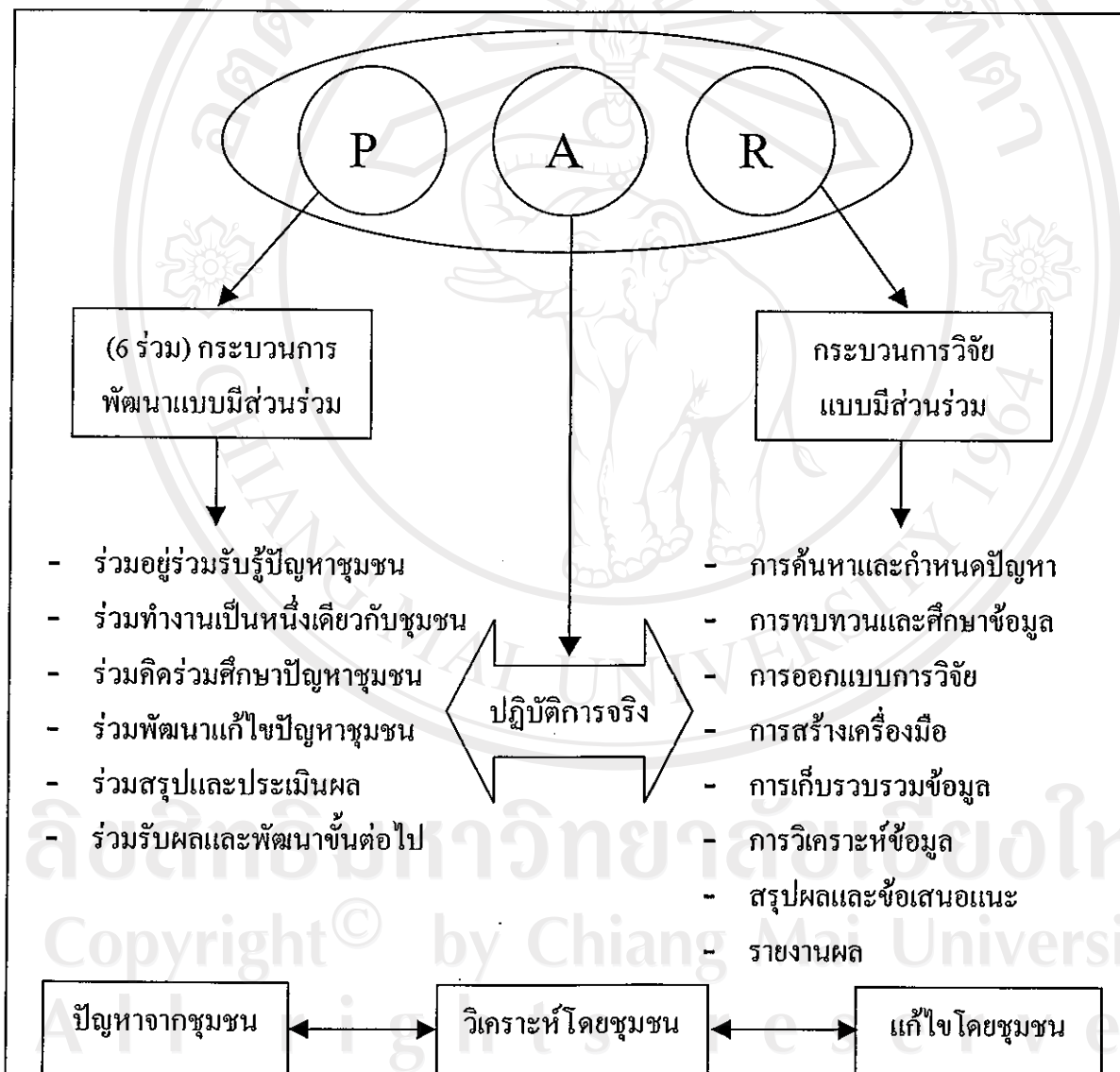
ในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ซึ่งในประเด็นนี้ ประพนธ์ ปิยรัตน์ (2535, หน้า 46) ได้อธิบายไว้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นการกระทำร่วมกันของบุคคลในกระบวนการพัฒนาได้ 2 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมเป็นมรรค (Participation as Means) หมายถึง การมีส่วนร่วมเป็นมรรควิธีของการนำเอาทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาที่วางไว้ และอีกลักษณะหนึ่ง คือ การมีส่วนร่วมเป็นเป้าประสงค์ (Participation as An End) ซึ่งหมายถึง เป้าประสงค์ที่ทำให้ประชาชนทำกิจกรรมร่วมกัน เกิดความเชื่อมั่นในตัวเอง และมีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จนทำให้เกิดการพึ่งตนเองได้ในที่สุด เป็นการรวมกลุ่มบุคคลที่มีความสามารถและมีศักยภาพในกระบวนการแก้ปัญหา การร่วมกันทำกิจกรรมซึ่งมีความสำคัญยิ่งกว่าผลลัพธ์ที่ได้จากการกระทำนั้น แม้โครงการจะสิ้นสุดลงแล้วก็ตาม แต่การมีส่วนร่วมจะยังคงอยู่ตลอดไป ทำให้ประชาชนได้รับผลประโยชน์อย่างถาวรและยั่งยืน

ส่วนการวิจัย นอกจากจะเป็นรูปแบบหนึ่งในการแสวงหาความรู้ที่เป็นระบบแล้ว ยังเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมและทรัพยากรมนุษย์อีกด้วย แต่วิธีวิจัยที่ผ่านมามพบว่าประโยชน์ของงานวิจัยตกอยู่เฉพาะกลุ่มผู้ที่วิจัยและผู้อ่านงานวิจัยเพียงไม่กี่คน ไม่ได้มีผลต่อชุมชนที่เข้าไปศึกษา งานวิจัยจึงห่างไกลจากการปรับปรุงความเป็นอยู่ของประชาชนที่เป็นเป้าหมายในการพัฒนา (อรอนงค์ ดิเรกบุษราคม, 2536, หน้า 39-40) ดังนั้น นักพัฒนาและนักวิชาการจึงนำเอา “การวิจัยแบบมีส่วนร่วม” (Participatory Research) มาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมตามที่กล่าวมาข้างต้น อย่างไรก็ตาม การวิจัยแบบมีส่วนร่วมนั้นเป็นการศึกษาชุมชนโดยให้สมาชิกของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล รวมทั้งร่วมเป็นผู้วิจัย แต่ยังไม่มีการปฏิบัติการใด ๆ และยังไม่มีการนำไปประยุกต์แก้ปัญหา (กรมการศึกษา นอกโรงเรียน [กศน.], 2538, หน้า 8) ในขณะเดียวกัน ได้มีข้อเรียกร้องให้องค์ความรู้จากการวิจัยเชื่อมโยงไปสู่การปฏิบัติมากขึ้น จึงได้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ที่พยายามมุ่งหาความรู้ภาคปฏิบัติ โดยบทบาทหลักยังเป็นของนักวิจัย (สิทธิธัญ ประพุทธนิติสาร, 2545, หน้า 16) กล่าวคือ เป็นกระบวนการวิจัยที่ผู้วิจัยจะเลือกหรือกำหนดกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา ซึ่งผู้วิจัยเป็นผู้พิจารณาว่าดีและเหมาะสมแล้ว จากนั้นนำกิจกรรมนั้นมาทดลองปฏิบัติการว่าใช้ได้หรือไม่ ตามสมมติฐานของผู้วิจัย โดยผู้วิจัยจะกำหนดเกณฑ์ในการติดตามและประเมินผล ตลอดจนควบคุมแนวทางการปฏิบัติและนำผลนั้นมาปรับปรุงรูปแบบกิจกรรมการดำเนินงาน แล้วนำไปทดลองใช้ จนกว่าจะได้ผลที่ผู้วิจัยพึงพอใจ จากนั้นนำไปใช้และเผยแพร่ต่อไป ซึ่งการวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้อาจมีส่วนร่วมหรือไม่มีส่วนร่วมก็ได้ (กศน., 2538, หน้า 8)

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น จึงมีการปรับปรุงรูปแบบการวิจัยเพื่อใช้ในการพัฒนาโดยรวมแนวคิดการวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการเข้าด้วยกัน เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

แบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้ในการพัฒนาชุมชนหรือองค์กรต่าง ๆ อย่างได้ผล และเริ่มมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนมากขึ้น (สุภางค์ จันทวานิช, 2531, หน้า 70)

นอกจากนี้ เฉลียว บุรีภักดี และคนอื่นๆ (2545, หน้า 253-254) ได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ของการพัฒนา การวิจัย และปฏิบัติการ ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ว่า การปฏิบัติการจริงในชุมชนเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงระหว่างการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมกับการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเข้าด้วยกัน แสดงดังแผนภาพ 1

แผนภาพที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการพัฒนาและกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม
ที่มา: เฉลียว บุรีภักดี และคนอื่นๆ, 2545, หน้า 254

จากแผนภาพ 1 นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของกระบวนการพัฒนา และการวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่เชื่อมโยงกันด้วยปฏิบัติการจริงในชุมชนแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการแก้ปัญหาจากชุมชน วิเคราะห์และแก้ไขโดยชุมชน ซึ่งในขณะที่แก้ปัญหาหรือแก้ปัญหาหนึ่ง ๆ ได้แล้ว อาจต้องพบกับปัญหาอื่น ๆ ที่ต้องแก้ไขอีก ซึ่ง เฉลียว บุรีภักดี และคนอื่น ๆ (2545, หน้า 238) อธิบายว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการ (Process) ที่มีวงจร (Cycle) สลับเนื่องเป็นช่วง ๆ สำหรับการวิจัยและพัฒนาปัญหาหนึ่ง ๆ กล่าวคือ เมื่อพัฒนาไปจนจบช่วงหนึ่งของปัญหานั้น จะมีการประเมินผลการพัฒนาโดยกลุ่มผู้วิจัยเอง แล้วเริ่มคิดแผนวิจัยและพัฒนาปัญหานั้นในช่วงต่อไป

วัตถุประสงค์และความเชื่อพื้นฐาน

จากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของกรมการศึกษานอกโรงเรียน (กศน., 2538, หน้า 11) พบว่า วัตถุประสงค์และความเชื่อพื้นฐานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโดยทั่วไปจะมีความเกี่ยวข้องกับสมาชิกในชุมชน ดังนี้

1. เพื่อปลูกจิตสำนึกให้ผู้ด้อยโอกาสในชุมชน ชาวบ้าน ประชาชน ได้ตระหนักปัญหาของตนเอง และเกิดความตระหนักในบทบาทความรับผิดชอบของตนให้มีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน
2. เพื่อดำเนินการวิจัย โดยเน้นการวิเคราะห์ การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เพื่อช่วยในการตัดสินใจ กำหนดปัญหาและแนวทางในการแก้ปัญหา รวมทั้งการดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง โดยอาจร่วมกับองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น ๆ
3. เพื่อร่วมกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง
4. เพื่อส่งเสริมการรวมกลุ่มและการทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน อีกทั้งผลักดันให้กิจกรรมทั้งหมดดำเนินได้อย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ เฉลียว บุรีภักดี และคนอื่น ๆ (2545, หน้า 239) ได้อธิบายถึงวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ใกล้เคียงกัน 3 ประการ คือ

1. เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่ง เข้ามาร่วมกันศึกษาค้นคว้าหาข้อมูล ตลอดจนประเด็นปัญหาเชิงพัฒนา และวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนของตน มิใช่รอคอยนักวิจัยและนักพัฒนาจากภายนอกมาดำเนินการให้ตน

2. เพื่อให้ได้ข้อมูลความจริงที่เป็นจริง และแนวทางพัฒนาที่เหมาะสม หรือมีความสอดคล้องกับสภาพบริบทท้องถิ่นนั้น ๆ ทั้งนี้เพราะประชาชนในท้องถิ่นได้สัมผัสกับบริบทของท้องถิ่นตนเอง มาตลอด ย่อมรู้จักสภาพของท้องถิ่นของตนเองดีกว่าบุคคลภายนอก

3. เพื่อให้มีการขับเคลื่อน (Mobilization) มวลสมาชิกเข้าด้วยกัน เป็นกระบวนการของผู้ที่มีความรับผิดชอบร่วมกัน เรียนรู้และแก้ปัญหาไปด้วยกัน

จะเห็นได้ว่า วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น ไม่ได้มุ่งเน้นเพียงการหาความรู้ ความจริง หรือแนวทางในการพัฒนาอย่างเหมาะสมเท่านั้น แต่ยังเป็นการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนได้ตระหนักถึงปัญหา เกิดการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหา ได้เรียนรู้แลกเปลี่ยนกับนักวิจัย นักวิชาการ หรือนักพัฒนาที่เข้ามาทำงานในชุมชน ซึ่งเป็นการพัฒนาตนเองในการที่จะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมในทุกด้าน

ส่วนความเชื่อพื้นฐานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น บุคคลที่เกี่ยวข้องควรมีความเชื่อพื้นฐาน 3 ประการ ที่จะช่วยให้การวิจัยรูปแบบนี้ประสบความสำเร็จ (กสน., 2538, หน้า 12) ดังนี้

1. คนทุกคนมีศักยภาพและความสามารถในการคิด และทำงานร่วมกัน เพื่อคุณภาพของชีวิตที่ดีขึ้น

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญเช่นเดียวกับภูมิปัญญาของผู้วิจัย นักวิชาการ หรือนักพัฒนา

3. ทรัพยากร รวมทั้งความรู้ และความชำนาญที่มีอยู่ในชุมชนหรือที่จะหาได้ในอนาคต จะต้องได้รับการจัดสรรอย่างเท่าเทียม

นอกจากนี้ Deshler and Ewert (1995, p. 9 อ้างใน ผ่องพรรณ ตรีชมงคลกุล, 2543, หน้า 186-187) ได้กล่าวถึงความเชื่อพื้นฐานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ 4 ประการ คือ

1. ปัจเจกชนทุกคน แม้ว่ายากจนหรือด้อยโอกาส ย่อมมีศักยภาพในการร่วมคิด ร่วมทำ เพื่อเปลี่ยนแปลงหรือสร้างสรรค์สิ่งที่ดีกว่าในสังคม

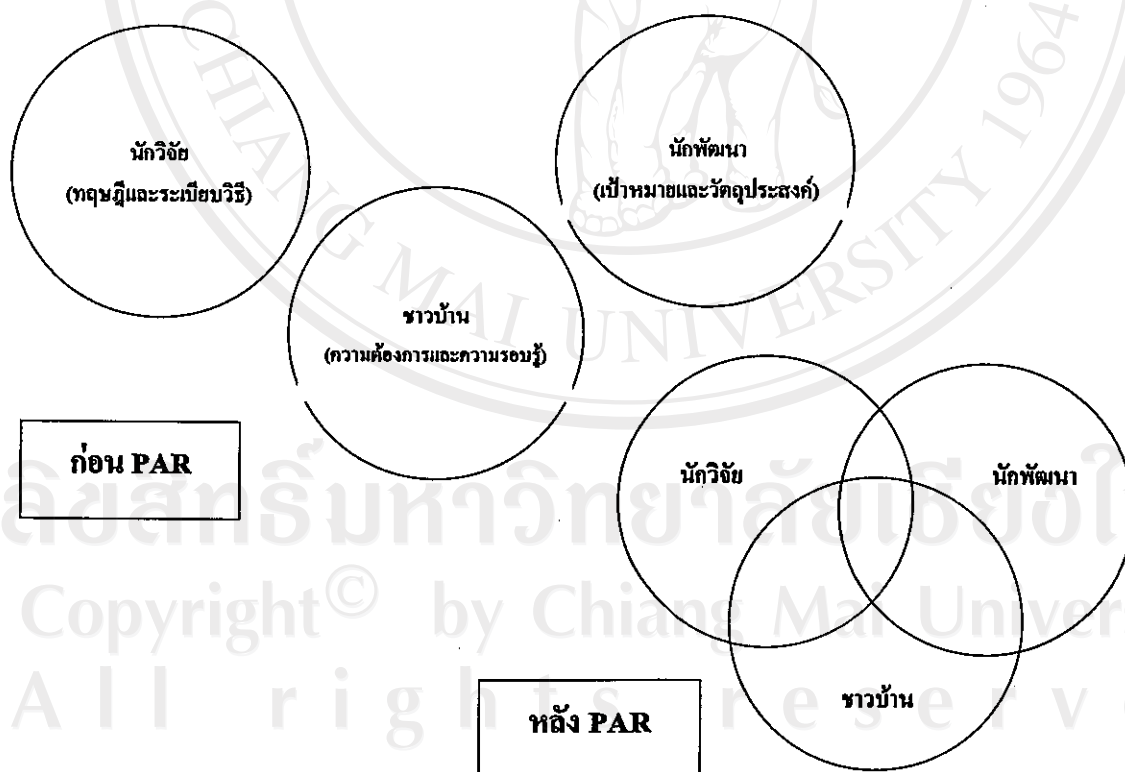
2. การสร้างและใช้ความรู้ ต้องเป็นไปตามครรลองประชาธิปไตย ทั้งนี้ความรู้ ความชำนาญ และทรัพยากรต่าง ๆ ในสังคม จะต้องมีการแบ่งปันอย่างเท่าเทียม เพื่อให้เกิดการกระจายและเกื้อหนุนโครงสร้างทางสังคมที่เป็นธรรม

3. ความมุ่งมั่นร่วมใจอย่างแท้จริง จากทั้งคนในและคนนอกสังคม เป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง จะไม่มีนักวิจัยภายนอกที่ทำงานโดยลำพังกลุ่มเดียว แต่จะเป็นการร่วมมือ ร่วมใจ บนพื้นฐานที่เท่าเทียมและยอมรับผลที่เกิดขึ้นร่วมกัน

4. การเปลี่ยนแปลงที่มุ่งหวังต้องเป็นไปอย่างสันติวิธี โดยมีคุณลักษณะระหว่างสังคมและธรรมชาติ

จะเห็นว่าความเชื่อพื้นฐานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นความเชื่อเกี่ยวกับศักยภาพในการร่วมคิด ร่วมทำ เพื่อการเปลี่ยนแปลงอย่างสันติวิธี โดยรักษาคุณลักษณะระหว่างสังคมและธรรมชาติ ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนคำนึงถึงประชาธิปไตยในการสร้างและใช้ความรู้ และเชื่อในความร่วมมือ ร่วมใจ บนพื้นฐานของความเสมอภาคและความเท่าเทียมของมนุษย์ ซึ่งในที่นี้หมายถึงความเสมอภาคและความเท่าเทียมระหว่างนักวิจัย นักวิชาการหรือนักพัฒนาซึ่งเป็นคนนอกชุมชนกับสมาชิกในชุมชน

สุภางศ์ จันทวานิช (2531, หน้า 69-70) ได้อธิบายถึงความเสมอภาคและเท่าเทียมระหว่างบุคคลแต่ละฝ่ายในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ว่า บทบาทของชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนาในการวิจัยรูปแบบนี้ มีความเท่าเทียมในการร่วมกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางปฏิบัติการ ซึ่งเกิดจากการผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีของนักวิจัย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของนักพัฒนา และความต้องการกับความรอบรู้ของชาวบ้าน แสดงดังแผนภาพ 2

แผนภาพ 2 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัย นักพัฒนา และชาวบ้านก่อนและหลัง PAR

ที่มา: สุภางศ์ จันทวานิช, 2531, หน้า 70

จากแผนภาพ 2 วงกลมแต่ละวง คือ โลกทัศน์หรือวิธีมองปัญหาของคนแต่ละกลุ่ม ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย จะเห็นว่าก่อนวิจัยโลกทัศน์ของแต่ละฝ่ายต่างกันตามกรอบแนวคิดที่ตนยึดถือ หลังจากที่ได้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแล้ว คนทั้ง 3 กลุ่ม จะมี “โลกทัศน์ร่วม” และความเข้าใจร่วมกันในเรื่องของการพัฒนา ซึ่งความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับความเสมอภาค และความเท่าเทียมกันระหว่างผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยนี้ เป็นรากฐานสำคัญยิ่งสำหรับความสำเร็จของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

เนื่องจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการผสมผสานแนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการและการวิจัยแบบมีส่วนร่วมตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ทำให้การวิจัยรูปแบบนี้มีลักษณะผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงปฏิบัติการและการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ซึ่งนักวิชาการหลายท่านได้อธิบายถึงลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้คล้ายกัน ดังนี้

Kemmis and Wilkinson (1998, p. 23-24 อ้างใน ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล, 2543, หน้า 187-188) ได้อธิบายถึงลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ 6 ประการ ดังนี้

1. PAR is a social process. กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการทางสังคม เพราะมีความเชื่อว่ากระบวนการพัฒนาปัจเจกชนกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต้องเป็นไปอย่างสัมพันธ์กัน ไม่ว่าปัจเจกชนนั้น ๆ จะได้รับประโยชน์โดยส่วนตนมากหรือน้อย

2. PAR is participatory. กระบวนการเน้นการมีส่วนร่วมของทุกคนที่ร่วมในการวิจัย โดยถือว่าทุกคนเป็นเจ้าของการวิจัย จึงควรมีส่วนร่วมกันวินิจฉัยวิเคราะห์ศักยภาพและคุณค่าในตนเองมีส่วนร่วมในการจัดการใช้ความรู้ ความคิดของตนเพื่อการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งเรียนรู้ที่จะสะท้อนความคิดวิพากษ์ตนเองในสิ่งที่ได้กระทำร่วมกัน

3. PAR is practical. เป็นการวิจัยที่เน้นการปฏิบัติ โดยเฉพาะปฏิบัติการใด ๆ ที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคม โดยมุ่งทำความเข้าใจวิธีการและผลการปฏิบัติที่เป็นอยู่ ศึกษาวิธีการที่จะปฏิบัติให้ดีขึ้น และเรียนรู้จากกระบวนการปฏิบัติและผลที่เกิดขึ้น ความรู้ที่ได้จากการวิจัยจะเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติ

4. PAR is emancipatory. เป็นกระบวนการวิจัยเพื่อสร้างอิสรภาพ กล่าวคือ ปลุกจิตสำนึกเพื่อให้คนได้คลี่คลายและเอาชนะปัญหาอุปสรรค อันเนื่องมาจากการเอารัดเอาเปรียบในสังคมที่มีโครงสร้างไม่เป็นธรรม ทำให้คนเรียนรู้ที่จะแบ่งปันและร่วมสร้างสังคมที่เป็นธรรมและสงบสุข

5. PAR is critical. เน้นกระบวนการวิพากษ์-สะท้อนตนเอง (Self - reflection) ในขั้นตอนของการวิจัย ทั้งก่อนและหลังการปฏิบัติ

6. PAR is recursive. เกือบของการปฏิบัติการจะสะท้อนถึงวงจรของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงจะช่วยให้เรียนรู้ต่อไปอีก จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติร่วมกัน (Learning by Doing with Others)

สิทธิณัฐ ประพุทธนิติสาร (2545, หน้า 26-27) อธิบายถึงจุดเน้นหรือลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

1. เน้นการศึกษาชุมชน เป็นการให้ความสำคัญกับข้อมูลและความคิดเห็นของชาวบ้าน การเก็บข้อมูล เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิดเห็นร่วมกัน เพื่อศึกษาสภาพปัญหาในชุมชนหรือความต้องการของชุมชน (Need Assessment)

2. เน้นการหาแนวทางในการแก้ปัญหา โดยประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาทรัพยากรในท้องถิ่นว่ามีอะไรบ้าง เพื่อจะนำไปสู่วิธีการแก้ไข

3. เน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดเลือกโครงการ เพื่อนำไปสู่การนำไปปฏิบัติ หากในชุมชนมีปัญหามากหลายปัญหา และมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาโดยใช้ทรัพยากรท้องถิ่นหลายวิธี ต้องมีการพิจารณาร่วมกัน

4. เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินงานแก้ไขปัญหาทุกขั้นตอน และสามารถดำเนินงานได้เองหลังจากสิ้นสุดกระบวนการ หรือเมื่อนักวิจัยออกจากพื้นที่ โดยวิธีการให้ชาวบ้านค้นหาผู้ที่เป็นผู้นำในการดำเนินงานได้ต่อไป ซึ่งมักเป็นแกนนำที่ร่วมกระบวนการตั้งแต่เริ่มจนสิ้นสุดการวิจัย

สรุปได้ว่า ลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเน้น เน้นการปฏิบัติการแก้ปัญหาของชุมชน โดยสมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมดำเนินงานบนพื้นฐานความเชื่อในศักยภาพและคุณค่าของมนุษย์ ในการปฏิบัติการร่วมกันนี้ ผู้มีส่วนร่วมทุกฝ่ายจะได้เรียนรู้ในการจัดการใช้ความรู้ ความคิดของตนเพื่อการเปลี่ยนแปลง ศึกษาวิธีการที่จะปฏิบัติให้ดีขึ้น เรียนรู้จากกระบวนการปฏิบัติและผลที่เกิดขึ้น รวมทั้งเรียนรู้ที่จะสะท้อนความคิดวิพากษ์ตนเองในสิ่งที่ได้กระทำร่วมกัน

ขั้นตอนดำเนินการ

การดำเนินการในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ย่อมมีปฏิบัติการหรือกิจกรรมอันเป็นลักษณะเฉพาะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เรียกว่า เกือบของการปฏิบัติหรือวงจรของการวิจัย (ผ่องพรรณ ทรัพย์มงคลกุล, 2543, หน้า 188) ซึ่งประกอบด้วยวงจรหลักสำคัญ 3 ประการ วงจรแรกเป็นการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ข้อเท็จจริงและความต้องการของชุมชน

รวมทั้งสาเหตุของปัญหาหรือความต้องการนั้น วงจรที่สองเป็นขั้นการสำรวจความรู้ความสามารถในการแก้ปัญหาของชุมชนเพื่อประเมินทางเลือกในการปฏิบัติการแก้ปัญหา ให้เป็นไปตามความต้องการของชุมชน และวงจรสุดท้ายเป็นการลงมือปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหา ซึ่งเริ่มตั้งแต่การวางแผนปฏิบัติการหรือคิดโครงการ ลงมือปฏิบัติตามแผนหรือโครงการ จนกระทั่งถึงการประเมินผลการปฏิบัติ โดยทุกวงจรต้องเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นประการสำคัญ (กศน., 2543, หน้า 15-16)

อย่างไรก็ตาม ในการแบ่งขั้นตอนดำเนินการในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของนักวิชาการยังมีรายละเอียดที่แตกต่างกันไป ยกตัวอย่างเช่น

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2545, หน้า 11-14) ได้สรุปขั้นตอนสำคัญในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ 9 ขั้นตอน ดังนี้

1. การพิจารณาหาปัญหา โดยเปิดโอกาสให้บุคคลกลุ่มต่าง ๆ ที่มีภูมิปัญญา ความรู้ ตลอดจนมุมมองและวิธีการวิเคราะห์ปัญหาที่แตกต่างกัน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพิจารณาหาปัญหา

2. การจัดกลุ่มและประเภทของปัญหา โดยแบ่งเป็นประเด็นหลักหรืออาจแตกประเด็นย่อย ๆ ได้อีก แต่ต้องมีความเชื่อมโยงกับประเด็นหลัก

3. การเลือกวิธีการและออกแบบการวิจัย โดยเลือกปัญหาและวิธีการวิจัยที่เหมาะสม ผ่านการใช้กระบวนการกลุ่มแบบไม่ชี้นำ และให้กลุ่มเป้าหมายหรือชาวบ้านมีส่วนร่วมในการออกแบบการวิจัย โดยเฉพาะเครื่องมือการรวบรวมข้อมูล

4. การจัดเก็บและการรวบรวมข้อมูล หลังจากมีการทดสอบและปรับปรุงเครื่องมือวิจัยในสนามแล้วจึงดำเนินการ ดังนี้

- 4.1 ศึกษาสภาพปัจจุบันโดยอาศัยความร่วมมือ และเรียนรู้กันระหว่างชาวบ้านกับนักวิจัย ซึ่งเป็นการสร้างความตระหนัก และเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

- 4.2 ศึกษาสถานการณ์ที่คาดหวังภายใต้ประเด็นที่กำหนดไว้ โดยนักวิจัยควรเปิดใจให้กว้าง และอดทนต่อการเรียนรู้ของชาวบ้านในการศึกษาสถานการณ์ดังกล่าว การด่วนสรุปอาจทำให้เกิดความผิดพลาด เนื่องจากข้อมูลแต่ละเรื่องสามารถพิจารณาได้หลายมุมมอง

การวิเคราะห์ข้อมูลทั้งสภาพปัจจุบันและที่คาดหวัง ต้องอาศัยข้อมูลอย่างหลากหลาย และคัดเลือกข้อมูลที่เหมาะสม กลุ่มเป้าหมายต้องใช้ความคิด ความรู้สึกร่วม ประสพการณ์ และอาจต้องหาข้อมูลเพิ่มเติมขึ้นอีก ซึ่งการวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นตอนนี้ ชุมชนจะได้ความต้องการปัญหา อุปสรรค และข้อมูลอื่น ๆ เพื่อประกอบการตัดสินใจหรือกำหนดแนวทางในการดำเนินการต่อไป

การรายงานและการนำเสนอเพื่อให้ทุกคนในชุมชนที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการ ได้มีส่วนรับรู้ ร่วมวิเคราะห์วิจารณ์ ซึ่งอาจนำเสนอในรูปแบบเอกสาร แผนภูมิฝาผนัง หรือการออกรายการวิทยุกระจายเสียงในชุมชนหรือรูปแบบอื่นตามความเหมาะสม

การวางแผนอย่างมีส่วนร่วมหลังจากการนำเสนอผลการวิจัยแล้ว กลุ่มผู้ร่วมทำวิจัย จำเป็นต้องมีความเห็นสอดคล้องกัน เพื่อนำไปสู่การวางแผนอย่างมีส่วนร่วมอันประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ

- 7.1 การจำแนกปัญหา
- 7.2 กำหนดจุดประสงค์และเป้าหมาย อาจเป็นทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ
- 7.3 กำหนดทรัพยากร และวางแผนงบประมาณที่จำเป็นต้องใช้
- 7.4 เตรียมแผนปฏิบัติ ทั้งด้านกลุ่มเป้าหมาย เวลา สถานที่ เทคนิค กระบวนการ
- 7.5 ขั้นตอนของงานธุรการและวิชาการ

8. การจัดการและดำเนินการ โดยช่วยให้กลุ่มเป้าหมายมีทักษะในการจัดการ และเกิดการตื่นตัว มีความตระหนัก และติดตามงานอย่างใกล้ชิด มีโอกาสในการเพิ่มศักยภาพในการคิดริเริ่มสร้างสรรค์งานอื่น ๆ และการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี ดังนั้น กลุ่มเป้าหมายต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีแรงบันดาลใจความสามารถ และความพร้อมที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งยอมรับการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ และนักวิจัยต้องลดการต่อต้านหรือไม่ต่อต้านสิ่งที่กลุ่มเป้าหมายตัดสินใจ และร่วมดำเนินการให้สอดคล้องกับความต้องการและปัญหาของกลุ่ม การจัดการและดำเนินการในขั้นตอนนี้ มักมีกิจกรรม 6 ขั้นตอน คือ

- 8.1 ศึกษาแผนและเตรียมขั้นตอนปฏิบัติ
- 8.2 ดำเนินการในภาคปฏิบัติ
- 8.3 ติดตามและทบทวนการปฏิบัติงาน
- 8.4 แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นขณะปฏิบัติงาน
- 8.5 จัดการผลผลิตและแบ่งสรรผลประโยชน์
- 8.6 ประเมินผลและรายงานต่อผู้เกี่ยวข้อง

9. การติดตามและประเมินผลอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งกลุ่มเป้าหมายมีส่วนให้ข้อมูลย้อนกลับอย่างต่อเนื่องว่ากิจกรรมนั้น ๆ เป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ โดยครอบคลุมทุกกระบวนการ เช่น กระบวนการทำงาน กิจกรรมของผู้เกี่ยวข้อง ความก้าวหน้าที่เกิดขึ้น ทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ ปัจจัยป้อนที่ใช้และจำเป็น ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินการ ผลลัพธ์ที่ได้ และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้เกี่ยวข้องด้านต่าง ๆ ทั้งนี้ การติดตามและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม มักมี 5 ขั้นตอน คือ

- 9.1 กำหนด จัดระบบ และลำดับความสำคัญของเรื่องที่ตามประเมินผล
- 9.2 สร้างตัวชี้วัดที่บอกถึงเปลี่ยนแปลง ตามจุดประสงค์ของโครงการ
- 9.3 สร้างเครื่องมือเพื่อใช้ในการติดตามประเมินผล และจัดแบ่งความรับผิดชอบ
- 9.4 รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ และนำเสนอข้อมูล โดยการดำเนินการร่วมกัน
- 9.5 การรายงานและเผยแพร่ผลงานวิจัย

อรอนงค์ คิเรกบุษราคม (2536, หน้า 43-51) ได้แบ่งขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ 2 ขั้นตอนหลัก คือ ขั้นตอนเตรียมการ และขั้นตอนดำเนินงานในชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดในแต่ละขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นตอนการเตรียมการ ประกอบด้วยขั้นตอนย่อย ๆ ดังนี้

1.1 การเตรียมตัวของนักวิจัย นักวิจัยต้องเตรียมความพร้อมก่อนการปฏิบัติงาน 2 เรื่อง คือ การปรับวิธีคิดหรือฐานความคิดให้เข้ากับชุมชนได้ และสามารถระดมการมีส่วนร่วมได้อย่างเต็มศักยภาพ นอกจากนี้ นักวิจัยต้องฝึกทักษะบางประการที่มักจะได้ใช้ในการดำเนินงานในชุมชน เช่น ทักษะในการแก้ปัญหา การสื่อสาร และการสร้างทีมงาน เป็นต้น

1.2 การศึกษาสถานการณ์ชุมชน โดยการรวบรวมข้อมูลจากแหล่งที่มีข้อมูลอยู่แล้ว ทั้งข้อมูลที่เป็นเอกสารหรือสอบถามจากผู้รู้ในชุมชน หรือหากข้อมูลเดิมไม่เพียงพอที่จะรายงานสถานการณ์ชุมชนได้ อาจหาข้อมูลเพิ่มเติมด้วยวิธีการที่เหมาะสม ทั้งนี้ สถานการณ์ชุมชนที่ควรศึกษาและรายงาน ได้แก่ องค์ประกอบทางสังคมของชุมชน ปัญหาและความต้องการของชุมชน และการดำเนินการที่ผ่านมา

1.3 ค้นหาผู้นำและการสร้างกลุ่ม ซึ่งถือว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญ เนื่องจากในการวิจัยรูปแบบนี้ การเรียนรู้หรือการแสวงหาคำตอบขึ้นอยู่กับดำเนินการของกลุ่ม การสร้างและพัฒนา กลุ่มจึงเป็นขั้นตอนที่จะทำให้การดำเนินงานวิจัยมีประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาชุมชน อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้

2. ขั้นตอนการดำเนินงานในชุมชน ประกอบด้วยขั้นตอนย่อย ๆ ดังนี้

2.1 การศึกษาและร่วมวิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชน เป็นการร่วมกันของผู้วิจัยทุกฝ่าย เพื่อศึกษาสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันของชุมชน สถานการณ์ที่ชุมชนคาดหวัง ปัญหาและอุปสรรคที่ทำให้ชุมชนไม่สามารถเป็นไปตามที่คาดหวังได้

2.2 การค้นหาและกำหนดปัญหาร่วมกัน การค้นหาปัญหาที่เกิดขึ้นอาจทำได้หลายวิธี เช่น ศึกษาจากเอกสารในชุมชน การสังเกต สัมภาษณ์ การแสดงประจักษ์ หรืออาจสร้างเครื่องมือง่าย ๆ ร่วมกัน เพื่อใช้ในการค้นหาปัญหาของชุมชนซึ่งอาจมีหลายปัญหา ส่วนการกำหนดปัญหาที่ต้องการแก้ไขหรือพัฒนานั้น ต้องผ่านการพิจารณาของกลุ่ม โดยการมองภาพรวม

และความเชื่อมโยงของแต่ละปัญหา แล้วร่วมกันคัดเลือกปัญหาที่ทุกคนเห็นว่ามีสำคัญและเหมาะสมในทางปฏิบัติ

2.3 การหาสาเหตุและแนวทางแก้ปัญหา เมื่อพิจารณากำหนดปัญหาสำคัญเร่งด่วนที่ชุมชนต้องการพัฒนาแล้ว จึงร่วมกันหาสาเหตุและแนวทางการแก้ไขปัญหาอาจใช้วิธีการระดมสมอง โดยให้สมาชิกทุกคนได้เสนอความคิดเห็น ซึ่งควรส่งเสริมให้กลุ่มคิดอย่างสร้างสรรค์หรือคิดนอกกรอบที่เคยปฏิบัติ เพื่อหาวิธีการใหม่ ๆ ในการจัดการกับปัญหา

2.4 การวางแผนกิจกรรมการพัฒนาเพื่อการแก้ปัญหา โดยการนำแนวทางในการแก้ปัญหามาคำหนดเป็นแผนโครงการพัฒนา ซึ่งเป็นการวางแผนร่วมกันเพื่อกำหนดจุดประสงค์ของแผน ผู้รับผิดชอบ วิธีการ ทรัพยากรที่จะใช้ และผลที่คาดหวัง

2.5 การนำแผนไปปฏิบัติ ควรมีการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในการดำเนินงานให้ชัดเจน และในบางครั้งการที่ต้องเพิ่มเติมความรู้ให้แก่ชุมชนควรใช้การอบรมแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดความตระหนักและทักษะในการดำเนินงานต่อไป

2.6 การติดตามประเมินผล ต้องอยู่ในรูปแบบของการติดตามการประเมินเพื่อพัฒนา ซึ่งเป็นการประเมินผลร่วมกันของผู้วิจัยทุกฝ่ายในขณะปฏิบัติงาน หากพบปัญหาหรืออุปสรรคในการดำเนินงาน กลุ่มจะร่วมกันวิเคราะห์และปรับแผนดำเนินการ การติดตามประเมินผลลักษณะนี้เป็นการสร้างกำลังใจในการทำงาน ซึ่งเป็นแรงกระตุ้นที่จะช่วยในการจัดการแก้ปัญหา อุปสรรคในช่วงดำเนินงาน อีกทั้งยังเป็นการทบทวนวัตถุประสงค์การวิจัยให้สอดคล้องกับความเห็นของชุมชน ตลอดจนเป็นการประเมินความสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัยภายนอกกับสมาชิกในชุมชน อันจะเป็นการนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงอีกด้วย

จะเห็นได้ว่าขั้นตอนการดำเนินงานที่ อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2545) เสนอไว้นั้น ไม่ได้กำหนดขั้นตอนเตรียมการ ในขณะที่ อรอนงค์ ดิเรกบุษราคม (2536) กำหนดให้มีขั้นตอนเตรียมการในระยะแรกของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อเตรียมความพร้อมของนักวิจัยภายนอก และเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน อย่างไรก็ตาม ในระยะการพิจารณาและกำหนดปัญหา ตลอดจนถึงระยะปฏิบัติการแก้ปัญหา ยังมีขั้นตอนการดำเนินงานใกล้เคียงกัน

นอกจากนี้ กมล สดุดะเสริฐ (2540, หน้า 12) ได้ชี้ให้เห็นว่าปฏิบัติการหรือกิจกรรมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สามารถแบ่งออกเป็น 2 ชุด คือกิจกรรมการวิจัยปฏิบัติการหรือ PAR ของผู้ประสานงานหรือผู้อำนวยการวิจัย และกิจกรรมการวิจัยปฏิบัติการหรือ PAR ของชุมชน ซึ่งอธิบายได้ว่ากิจกรรมในส่วนของผู้ประสานงานหรือผู้อำนวยการวิจัยนั้น เป็นกิจกรรมแสวงหาความรู้ของนักวิจัย โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อสร้างรูปแบบ PAR ที่มีประสิทธิภาพเป็นไปตามหลักการวิจัยและสามารถที่จะเผยแพร่แก่สังคมได้ ส่วนกิจกรรมวิจัยปฏิบัติการของชุมชน

คือ กิจกรรมที่เกิดจากความพยายามในการแก้ปัญหาชุมชนของนักวิจัยกับชุมชน โดยนักวิจัยจะค่อย ๆ ลดการช่วยเหลือลง จนเมื่อสิ้นสุดโครงการแล้ว สมาชิกในชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง

จากความเห็นของนักวิชาการข้างต้นจะเห็นว่า การแบ่งขั้นตอนในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีขั้นตอนหลัก 3 ประการ ได้แก่ ขั้นตอนการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ข้อเท็จจริง และความต้องการของชุมชน รวมทั้งสาเหตุของปัญหา หรือความต้องการนั้น ขั้นการสำรวจความรู้ความสามารถในการแก้ปัญหาของชุมชน เพื่อประเมินทางเลือกในการปฏิบัติการแก้ปัญหาให้เป็นไปตามความต้องการของชุมชน และขั้นตอนการลงมือปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหาซึ่งประกอบด้วย การวางแผน การปฏิบัติตามแผน และการประเมินผล ทั้งนี้ อาจมีการเพิ่มขั้นตอนของการเตรียมการ เตรียมชุมชน หรือสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนไว้ในระยะเริ่มต้นหรือระยะแรกของการวิจัย ในกรณีที่ผู้วิจัยไม่คุ้นเคยกับชุมชนหรือไม่ใช่คนในท้องถิ่น

วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ในแง่ของระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น นักวิชาการได้เสนอว่าเป็นระเบียบวิธีที่ไม่ยึดติดรูปแบบอันเป็นมาตรฐานใด ๆ แต่จะใช้แนวทางผสมผสาน (Electric) การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลทำได้หลายรูปแบบ โดยเลือกให้เหมาะสมกับสถานการณ์ (ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล, 2543, หน้า 118; สิทธิรัฐ ประพุทธนิธิตาร, 2545, หน้า 28) อย่างไรก็ตาม ส่วนใหญ่ใช้วิธีการเก็บรวบรวมเช่นเดียวกันกับการวิจัยเชิงคุณภาพ แต่จะเพิ่มการปฏิบัติการ และกิจกรรม ตลอดจนมีการติดตามประเมินสถานการณ์และปรับปรุงแก้ไขตลอดกระบวนการ (สุภางค์ จันทวานิช, 2531, หน้า 72)

อรอนงค์ ติเรกบุษราคม (2536, หน้า 53-58) และผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล (2543, หน้า 118-190) ได้อธิบายถึงระเบียบวิธีของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. คำถามวิจัย ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คำถามวิจัยจะเกิดจากปัญหาในกลุ่มหรือในชุมชนที่เข้าไปศึกษาไม่ได้กำหนดโดยนักวิจัยภายนอกแต่เพียงฝ่ายเดียว และเมื่อชุมชนได้กำหนดคำถามวิจัยขึ้นแล้ว จึงจะนำไปสู่การศึกษาและการปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหา ซึ่งคำถามวิจัยนี้อาจปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์จริง ในระหว่างดำเนินการวิจัย

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แม้ว่าส่วนใหญ่จะใช้วิธีการเชิงคุณภาพในการเก็บข้อมูล แต่มิได้หมายความว่า การเก็บข้อมูลด้วยวิธีการดังกล่าวจะเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพราะการวิจัยดังกล่าวต้องมีกระบวนการในการร่วมคิด

ร่วมทำ ระหว่างผู้เข้าร่วมทุกฝ่ายเป็นประการสำคัญ สำหรับวิธีการ เครื่องมือ และเทคนิคในการเก็บรวบรวมข้อมูล สรุปได้ดังนี้

2.1 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่นิยมใช้ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้แก่

2.1.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation) เป็นการเก็บข้อมูลขั้นพื้นฐานเพื่อหาข้อเท็จจริงทางสังคม โดยนักวิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมกับคนในชุมชนจนเข้าใจโลกทัศน์ ความรู้สึกนึกคิด และความหมายที่คนเหล่านั้นให้ต่อปรากฏการณ์ที่กำลังศึกษา โดยมีขั้นตอน 3 ขั้นตอน คือ การสังเกต การซักถาม และการจดบันทึก

2.1.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เป็นการสอบถามพูดคุยแบบเจาะลึกจากผู้ที่สามารถให้รายละเอียดในเรื่องที่ศึกษาได้ โดยสนทนาในเรื่องเฉพาะบางเรื่อง จึงต้องมีการเตรียมแนวคำถามเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล

2.1.3 การสนทนากลุ่มตามธรรมชาติ (Group Discussion) เป็นการสนทนาที่เกิดขึ้นได้ทั่วไปในชุมชนโดยไม่เจาะจงสถานที่ ทำให้ผู้วิจัยได้ทราบความเป็นไปต่าง ๆ ในชุมชนที่กำลังดำเนินการอยู่ อย่างไรก็ตามในการสนทนากลุ่มตามธรรมชาตินี้เป็นการสนทนาที่ไม่มีโครงสร้างทั้งในเรื่องของประเด็นการสนทนา และผู้ที่เข้าร่วมสนทนา

2.1.4 การจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นการรวมการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและการสนทนากลุ่มมาเข้าไว้ด้วยกัน โดยมีประเด็นปัญหาที่เจาะจงในการสนทนาแต่ละครั้ง จัดกลุ่มสนทนาครั้งละ 6-12 คน การสนทนาอยู่ในลักษณะของการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

2.1.5 วิธีการสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม ซึ่งเป็นวิธีเก็บข้อมูลเชิงปริมาณสามารถนำมาใช้ได้ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยให้มีการสร้างแบบสอบถามร่วมกันเพื่อหาข้อมูลที่ต้องการหรือนำแบบสอบถามที่ใช้ในการหาข้อมูลมารวบรวมและวิเคราะห์ร่วมกัน

2.2 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล การใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูล ขึ้นอยู่กับวิธีการเก็บข้อมูล เช่น ถ้าเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณโดยการสำรวจ เครื่องมือที่ใช้คือ แบบสอบถามแบบสัมภาษณ์ ถ้าเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการจัดการสนทนากลุ่ม เครื่องมือที่ใช้คือ แนวทางการสนทนากลุ่ม แบบบันทึก เครื่องบันทึกเทป ตลับเทป เป็นต้น

นอกจากนี้ ในการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพถือว่าผู้วิจัยเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุด เพราะต้องใช้ความตื่นตัว การรับรู้ และการเข้าร่วมในเหตุการณ์ที่จะเก็บข้อมูลอยู่ตลอดเวลา พร้อมบันทึกข้อมูลอย่างต่อเนื่อง ถูกต้อง ไม่บิดเบือนหรือมีอคติ

3. เทคนิคในการเก็บข้อมูล การเก็บรวบรวมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีการนำเทคนิคสามเส้า (Triangulation) มาใช้เพื่อเสริมความเที่ยงตรงและความเชื่อถือของการวิจัย ดังนี้

3.1 ใช้กลุ่มนักวิจัยสหวิทยาการ (Multidisciplinary Team) สมาชิกในกลุ่มวิจัย ควรประกอบด้วยผู้ที่มีประสบการณ์และความเชี่ยวชาญจากหลายสาขา เพื่อให้สามารถมองเห็น ปัญหาและแนวทางการศึกษาได้ลึกซึ้งและครอบคลุมทุกแง่มุม อีกทั้งเป็นการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

3.2 มีความหลากหลายของแหล่งข้อมูล (Diversity of Sources of Information) เป็นการใช้แหล่งข้อมูลที่หลากหลาย ทั้งจากคน เหตุการณ์และสถานที่ โดยเน้นข้อมูลเชิงคุณภาพ มากกว่าข้อมูลเชิงปริมาณ ข้อมูลต่าง ๆ จะตรวจสอบและยืนยันซึ่งกันและกันเพื่อประกันความเชื่อถือได้

3.3 มีความหลากหลายของเทคนิคการเก็บข้อมูล (Diversity of Information and Techniques) เป็นการใช้วิธีการเก็บข้อมูลหลากหลายวิธีผสมผสานกันตามความเหมาะสม ของสถานการณ์นั้น ๆ

4. การวิเคราะห์ข้อมูลและวิธีการนำเสนอ ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การวิเคราะห์ข้อมูลมีความยืดหยุ่นให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ร่วมกันในพื้นที่ และดำเนินการ ไปพร้อมกับการเก็บข้อมูล วิธีการวิเคราะห์เป็นวิธีการสร้างข้อสรุปจากการศึกษารูปแบบหรือข้อมูล จำนวนหนึ่ง การตีความหมายจะเป็นการตีความหมายที่คนในชุมชนเข้าใจ และสามารถมีส่วนร่วมได้ ตัวอย่างเช่น การจัดลำดับความสำคัญ (Ranking) การใช้แผนผังชนิดต่าง ๆ ด้วยสัญลักษณ์ที่เข้าใจง่าย การเขียนลำดับเหตุการณ์ (Time line/In story profile) เป็นต้น และถ้าข้อมูลที่ได้เป็นตัวเลขจะใช้ สถิติง่าย ๆ ในการวิเคราะห์ เช่น สัดส่วน ร้อยละ เป็นต้น

5. การนำเสนอผลการวิจัยไม่จำกัดเพียงรายงานแบบเป็นทางการ อาจนำเสนอในลักษณะ การเสวนาที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจพาทย์ และควรรนำเสนอผลการวิเคราะห์ร่วมกันทันที ในแต่ละคราว สุดท้ายผลการวิจัยและความรู้ที่ได้จากการวิจัยและการปฏิบัติย่อมเป็นของทุกคน และได้รับการยอมรับร่วมกัน

6. บทบาทของนักวิจัย ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีผู้เกี่ยวข้องอยู่สองกลุ่ม ที่ทำงานร่วมกัน คือ กลุ่มคนในซึ่งได้แก่คนที่อยู่ในชุมชนที่เผชิญสถานการณ์และปัญหานั้น ๆ โดยตรง และกลุ่มคนนอกหรือที่เรียกว่านักวิจัยภายนอก ซึ่งจะมีบทบาทที่ซับซ้อนมากกว่านักวิจัย ทั่วไป เพราะมีสถานภาพเป็นทั้งผู้มีส่วนร่วม (Participant) และผู้ประสานงาน (Facilitator) ในกิจกรรมทั้งปวง บางครั้งจึงเรียกว่าเป็นผู้กระตุ้น (Catalytic Agent) หรือตัวเร่งให้กิจกรรมดำเนิน ไปได้ด้วยดี นักวิจัยภายนอกจึงควรมีประสบการณ์ในการทำภาคสนาม ทักษะทางมนุษยสัมพันธ์ และทัศนคติเชิงสร้างสรรค์ในการทำงานท่ามกลางความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นได้

ดังนั้น กิจกรรมต่าง ๆ ที่นักวิจัยในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมต้องรับผิดชอบ จึงมีหลากหลาย ผสมผสานทั้งงานของนักวิจัยและงานของนักพัฒนา ยกตัวอย่างเช่น

- 6.1 จัดรวมกลุ่ม
- 6.2 ประสานงานการประชุมและกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่ม
- 6.3 เตรียมข้อมูลเพื่อพิจารณาในกลุ่ม
- 6.4 กระตุ้นกระบวนการสะท้อนคิด-การวิพากษ์ตนเองอย่างต่อเนื่อง โดยให้ทุกคนมีส่วนร่วม
- 6.5 สังเกตและบันทึก กระบวนการและเหตุการณ์
- 6.6 เป็นที่ปรึกษาหรือวิทยากรให้กับกลุ่ม
- 6.7 ฝึกหัดผู้ช่วยประสานงานคนอื่น ๆ
- 6.8 สนับสนุนและให้กำลังใจในการทำงานของกลุ่ม
- 6.9 เชื่อมโยงกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน
- 6.10 จัดการกับความขัดแย้ง และบรรลุข้อตกลงร่วมกัน
- 6.11 กระตุ้นการวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูลโดยกลุ่มอย่างต่อเนื่อง
- 6.12 ช่วยกลุ่มในการคัดเลือกผู้ประสานงานจากในกลุ่ม เพื่อทำหน้าที่แทนนักวิจัยภายนอกที่ต้องถอนตัวในที่สุดเมื่องานบรรลุผล

อย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญที่นักวิจัยต้องคำนึงถึงคือ ต้องควบคุมไม่ให้ความรู้สึกนึกคิด และค่านิยมของตนเองมีอิทธิพลต่อการคิดและตัดสินใจของกลุ่ม

เงื่อนไขแห่งความสำเร็จของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สิทธิณัฐ ประพุทธินิธิตาร (2545, หน้า 134-138) กล่าวว่า การใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนา จะประสบความสำเร็จโดยได้มาซึ่งกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่าย ได้การพัฒนาขีดความสามารถของคนในชุมชน ตลอดจนได้องค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์กับทุกฝ่าย ขึ้นอยู่กับผู้ที่น่ากระบวนการนี้ไปใช้ ตลอดจนลักษณะและสถานการณ์จริงในชุมชน ซึ่งพอสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1. นักวิชาการหรือนักพัฒนาที่จะนำกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไปใช้ ต้องเข้าใจแนวคิด วิธีการและกระบวนการของ PAR อย่างชัดเจน รวมทั้งมีทักษะในการใช้ PAR กับคนในชุมชน ซึ่งสามารถทำได้โดยการสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างนักวิชาการและนักพัฒนาถึงแนวคิดและการปฏิบัติตามแนวทาง PAR ที่เป็นรูปธรรม คือ

1.1 การทบทวนองค์ความรู้ 2 ส่วน ควบคู่กัน คือ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา และการวิจัยแนวใหม่ และการเชื่อมโยงแนวคิดสู่การปฏิบัติผ่านการสัมมนาเชิงปฏิบัติการร่วมกัน หลายครั้ง

1.2 การอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างทักษะการใช้ PAR ผ่านการปฏิบัติจริง

2. เจาะใจเกี่ยวกับหน่วยงาน/องค์กร ในกรณีที่นักวิชาการหรือนักพัฒนาอยู่ในสังกัดของหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ สิ่งสำคัญที่จะช่วยให้นักวิชาการหรือนักพัฒนานำ PAR ไปใช้ได้ อย่างมีประสิทธิภาพ คือ การสนับสนุนจากหน่วยงานหรือองค์กรที่เห็นความสำคัญของ PAR และโครงสร้างของหน่วยงานมีความยืดหยุ่นและคล่องตัวสูง ไม่ติดขัดระบบระเบียบต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้เอื้ออำนวยให้สามารถสนับสนุนแนวคิด PAR ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สิ่งเหล่านี้จะเป็นจริงได้ ในสังคมไทยด้วยการสนับสนุนจากภาครัฐ

3. เจาะใจเกี่ยวกับชุมชนและคนในชุมชน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จ หรือล้มเหลวในการใช้ PAR เพื่องานพัฒนาหรือแก้ปัญหาชุมชน ลักษณะชุมชนและคนในชุมชน ที่จะช่วยให้ PAR ประสบความสำเร็จคือชุมชนที่มีผู้นำหรือแกนนำที่หลากหลาย และมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ไม่มีใครผูกขาดอำนาจและผลประโยชน์เบ็ดเสร็จเด็ดขาด หรืออย่างน้อยจะต้องสามารถรวมตัวกันได้เมื่อต้องมิกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน แม้จะมีข้อขัดแย้งกันบ้างก็ตาม ซึ่งการนำ PAR ไปใช้ในแต่ละชุมชนต้องคำนึงถึงลักษณะของชุมชนและคนในชุมชน โดยปรับใช้ให้เข้ากับเงื่อนไขที่หลากหลายในชุมชน

ทักษะชีวิต

ในการดำเนินงานเพื่อพัฒนาทักษะชีวิต สิ่งที่คุณดำเนินงานควรทำความเข้าใจ ได้แก่ ความหมายและองค์ประกอบของทักษะชีวิต ตลอดจนการเรียนรู้ทักษะชีวิตแบบมีส่วนร่วม ซึ่งผู้วิจัยขอเสนอตามลำดับ ดังต่อไปนี้

ความหมายของทักษะชีวิต

ทักษะชีวิต หมายถึง ความสามารถของบุคคลในการกระทำหรือจัดการกับความต้องการ และสิ่งท้าทายในชีวิตประจำวันได้สำเร็จ ทำให้สามารถปรับตัวและมีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ (องค์การอนามัยโลก [WHO], 1994, หน้า 1 อ้างใน อินทนิย์ มั่งเงิน, 2543, หน้า 24)

นอกจากนี้ ทักษะชีวิตยังหมายถึงความสามารถทางสังคม รวมทั้งความคิดและความพยายามเพิ่มพูนปฏิสัมพันธ์ของตนกับผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาในสถานการณ์วิกฤตที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมเบี่ยงเบนรวมทั้งความสามารถที่จะส่งเสริมสุขภาพของตนเองและบุคคลในชุมชนด้วย (กรมสุขภาพจิต, 2543, หน้า 310)

ดังนั้น ทักษะชีวิตจึงเป็นความสามารถของบุคคลในการเผชิญและจัดการกับความต้องการและสิ่งท้าทายในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม รวมทั้งการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้เป็นไปในทางที่ถูกต้องเป็นที่ยอมรับของสังคม การส่งเสริมให้บุคคลได้ฝึกฝนเพื่อเพิ่มพูนความสามารถในการปรับตัวและแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน จะช่วยให้การดำรงชีวิตในสังคมเป็นไปได้อย่างดี บุคคลในสังคมมีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ส่งผลให้สังคมสงบสุขและมีแนวโน้มในการพัฒนาไปในทิศทางที่ดีอีกด้วย

องค์ประกอบของทักษะชีวิต

การจัดองค์ประกอบของทักษะชีวิตในแต่ละสังคมจะมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมของแต่ละสังคม ดังนั้น แนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของทักษะชีวิตระหว่างองค์การอนามัยโลก [WHO] กับกรมสุขภาพจิตจึงแตกต่างกัน จากการศึกษาเอกสารคู่มือการจัดกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างทักษะชีวิตสำหรับเด็ก (กรมสุขภาพจิต, 2543, หน้า 310-312) พบว่า องค์การอนามัยโลกแบ่งองค์ประกอบทักษะชีวิต (Core Life Skill) ออกเป็น 10 ประการ จัดเป็น 5 กลุ่ม และสามารถจำแนกตามพฤติกรรมการเรียนรู้ 3 ด้าน ดังนี้

1. ด้านพุทธิพิสัย ได้แก่ ความคิดสร้างสรรค์และความคิดวิเคราะห์วิจารณ์
2. ด้านจิตพิสัย ได้แก่ ความตระหนักในตนเองและความเห็นใจผู้อื่น
3. ด้านทักษะพิสัย มี 3 กลุ่ม ได้แก่ การสร้างสัมพันธภาพและการสื่อสาร การตัดสินใจ

และการแก้ไขปัญหา การจัดการกับอารมณ์และความเครียด

ในประเทศไทยมีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบของทักษะชีวิต โดยจัดให้ความคิดสร้างสรรค์และความคิดวิเคราะห์วิจารณ์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบด้านพุทธิพิสัย เป็นองค์ประกอบร่วมและเป็นพื้นฐานของทุกองค์ประกอบ ส่วนองค์ประกอบด้านทักษะพิสัย คือ การสร้างสัมพันธภาพและการสื่อสาร การตัดสินใจและการแก้ไขปัญหา รวมทั้งการจัดการกับอารมณ์และความเครียด และองค์ประกอบด้านจิตพิสัย คือ ความตระหนักในตนเองและความเห็นใจผู้อื่น นอกจากนี้ยังเพิ่มเจตคติอีก 1 กลุ่ม คือ ความภาคภูมิใจในตนเองและความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพสังคมวัฒนธรรมไทย ซึ่งกำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านวิกฤต กำลังสับสนในด้านเจตคติและค่านิยม และเพื่อให้ง่ายต่อการจัดการเรียนการสอนรวมทั้งการพัฒนาวิธีการสอนของครู ทั้งนี้ สามารถสรุปองค์ประกอบทักษะชีวิตได้ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพ 3 แสดงองค์ประกอบของทักษะชีวิต
ที่มา : กรมสุขภาพจิต, 2543, หน้า 310

องค์ประกอบของทักษะชีวิตตามแผนภาพ 3 มีความหมาย ดังต่อไปนี้

1. องค์ประกอบของทักษะชีวิตด้านพุทธิพิสัย ได้แก่

1.1 ความคิดวิเคราะห์วิจารณ์ (Critical Thinking) เป็นความสามารถที่จะวิเคราะห์ แยกแยะข้อมูลข่าวสาร ปัญหา และสถานการณ์ต่างๆ รอบตัวได้ตรงจุดประสงค์ที่สุด

1.2 ความคิดสร้างสรรค์ (Creative Thinking) เป็นความสามารถในการคิด ออกไปอย่างกว้างขวาง โดยไม่ติดยึดอยู่ในกรอบ

2. องค์ประกอบของทักษะชีวิตด้านจิตพิสัยหรือเจตคติ ประกอบด้วยองค์ประกอบ

2.1 ได้แก่

2.1 ความตระหนักรู้ในตนและความเห็นใจผู้อื่น

ความตระหนักรู้ในตน (Self Awareness) เป็นความสามารถในการค้นหา และเข้าใจในจุดดีจุดด้อยของตนเองและความแตกต่างที่ตนเองกับบุคคลอื่น ไม่ว่าในแง่ความสามารถ เพศ วัย ระดับการศึกษา ศาสนา สีผิว ท้องถิ่น สุขภาพ ฯลฯ สำหรับความเห็นใจผู้อื่น (Empathy)

เป็นความสามารถในการเข้าใจความรู้สึก เห็นอกเห็นใจบุคคลที่แตกต่างกับตน ไม่ว่าจะเป็นด้านเพศ วัย ระดับการศึกษา ศาสนา สีผิว ท้องถิ่น สุขภาพ ฯลฯ

2.2 ความภาคภูมิใจในตนและความรับผิดชอบต่อสังคม

ความภาคภูมิใจในตนเอง (Self Esteem) เป็นความรู้สึกว่า ตนเองมีคุณค่า เช่น ความมีน้ำใจ รู้จักให้รู้จักรับ ค้นพบและความภาคภูมิใจในความสามารถด้านต่าง ๆ (สังคมดนตรี กีฬา ศิลปะ) ของตนเองโดยมิได้มุ่งสนใจอยู่แต่ในรูปร่าง หน้าตา เสน่ห์ หรือความสามารถทางเพศ การเรียนเก่ง ฯลฯ เท่านั้น สำหรับความรับผิดชอบต่อสังคม (Social Responsibility) เป็นความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งที่ร่วมนำสังคม มีส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความภาคภูมิใจในตนเอง เพราะหากคนเรามีความภาคภูมิใจในตนเอง ก็จะเกิดแรงจูงใจที่จะทำดีกับผู้อื่นและสังคม

3. องค์ประกอบของทักษะชีวิตด้านทักษะพิสัย ประกอบด้วยทักษะ 3 กลุ่ม ได้แก่

3.1 การสร้างสัมพันธภาพและการสื่อสาร (Interpersonal Relationship and Communication Skill) เป็นความสามารถในการใช้คำพูดและภาษาท่าทาง เพื่อสื่อสารความรู้สึกนึกคิดของตน และความสามารถในการรับรู้ความรู้สึกนึกคิดของอีกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความชื่นชม การปฏิเสธ การสร้างสัมพันธภาพ ฯลฯ

3.2 การตัดสินใจและการแก้ไขปัญหา ประกอบด้วยทักษะการตัดสินใจและการแก้ไขปัญหา (Decision Making and Problem Solving Skill) เป็นความสามารถในการรับรู้ปัญหา สาเหตุของปัญหา หาทางเลือก วิเคราะห์ข้อดีข้อเสียของแต่ละทางเลือก ประเมินทางเลือก การตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เหมาะสม และลงมือแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

3.3 การจัดการกับอารมณ์และความเครียด (Coping with Emotion and Strees Skill) เป็นความสามารถในการประเมินอารมณ์ รู้เท่าทันอารมณ์ว่ามีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคน ใช้วิธีการที่จะจัดการกับอารมณ์ที่เกิดขึ้นได้เหมาะสม และเป็นความสามารถที่จะรู้สาเหตุของความเครียด เรียนรู้วิธีการควบคุมระดับความเครียด รู้วิธีการผ่อนคลาย และหลีกเลี่ยงสาเหตุ พร้อมทั้งเบี่ยงเบนพฤติกรรมไปในทางที่พึงประสงค์

จากการศึกษาองค์ประกอบของทักษะชีวิต จะเห็นได้ว่า ทักษะชีวิตมีความสอดคล้องกับเป้าหมายของการเรียนรู้ กล่าวคือ มีองค์ประกอบทั้งด้านที่เป็นพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย ทั้งนี้เพื่อสร้างให้บุคคลเกิดความรู้ เจตคติ และทักษะ อันเป็นสิ่งที่จำเป็นในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การเรียนรู้ทักษะชีวิตแบบมีส่วนร่วม

การจัดประสบการณ์หรือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้มีอยู่หลายวิธี ขึ้นอยู่กับความเชื่อมั่นหรือปรัชญาที่ยึดถือเป็นหลักในการจัดกิจกรรม การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning – PL) เป็นการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ในรูปแบบหนึ่งที่นิยมนำมาใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้ สร้างหรือเปลี่ยนแปลงเจตคติ รวมทั้งใช้เพื่อฝึกทักษะให้แก่บุคคล การเรียนรู้ทักษะชีวิตจึงใช้หลักการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน (กรมสุขภาพจิต, 2543, หน้า 312) ในที่นี้ ผู้วิจัยจะขอนำเสนอสาระสำคัญของการเรียนรู้ทักษะชีวิตแบบมีส่วนร่วมในหัวข้อหลักการและองค์ประกอบของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การเรียนรู้สูงสุดตลอดจนหลักการสอนทักษะชีวิต ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

หลักการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

ยงยุทธ วงศ์ภิรมย์ศานติ์ (2543, หน้า 1) กล่าวว่า การเรียนรู้ของคนเราเป็นกระบวนการสร้างความรู้มากกว่าการถ่ายทอดความรู้จากวิทยากรสู่ผู้เรียน ดังนั้น กระบวนการสร้างความรู้จึงต้องอ้างอิงมาจากประสบการณ์เดิมของผู้เรียน เป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนเป็นฝ่ายกระทำ ซึ่งจะนำไปสู่การเรียนรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง การเรียนรู้ในลักษณะนี้เกิดจากปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มผู้เรียนและปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน ทำให้เกิดการขยายตัวอย่างกว้างขวางของเครือข่ายความรู้ที่ทุกคนมีอยู่ โดยอาศัยการพูดและการเขียนเป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยน การวิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้ ดังนั้น หลักการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยสรุปจึงมี 5 ประการ ดังนี้

1. เป็นการเรียนรู้ที่อาศัยประสบการณ์เดิมของผู้เรียน
2. ทำให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ที่ท้าทายอย่างต่อเนื่อง และเป็นการเรียนรู้ที่เรียกว่า

Active Learning

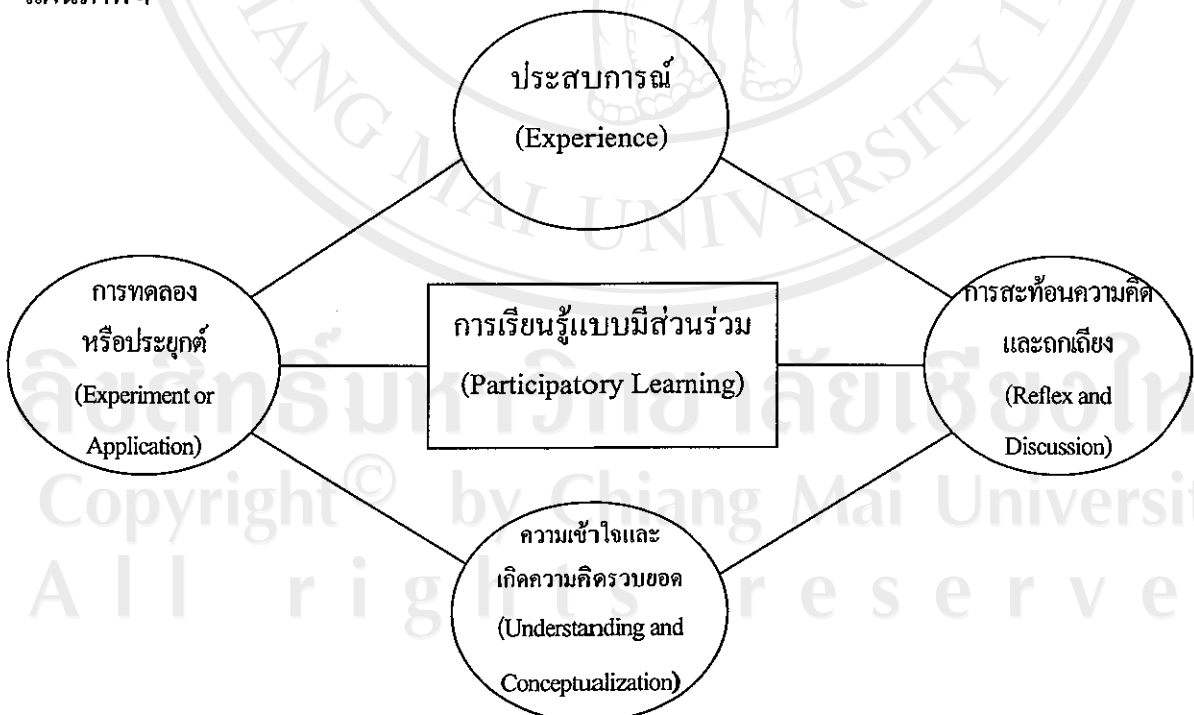
3. มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนด้วยกันเองและระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน
4. ปฏิสัมพันธ์ที่มีทำให้เกิดการขยายตัวอย่างกว้างขวางของเครือข่ายความรู้ที่ทุกคนมีอยู่
5. มีการสื่อสาร โดยการพูดหรือการเขียนเป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยนการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ความรู้

องค์ประกอบของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมนั้น อาศัยกรอบแนวคิดเรื่ององค์ประกอบของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม 4 ประการ เป็นหลักในการจัดกิจกรรม (สมใจ ปราบพล, 2544, หน้า 3) ซึ่งได้แก่

1. ประสบการณ์ เป็นขั้นตอนที่วิทยากรช่วยให้ผู้เรียนนำประสบการณ์เดิมของตนมาพัฒนาเป็นองค์ความรู้
 2. การสะท้อนความคิดและถกเถียง เป็นขั้นตอนที่วิทยากรช่วยให้ผู้เรียนได้มีโอกาสแสดงออกเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเรียนรู้ซึ่งกันและกันอย่างลึกซึ้ง
 3. เข้าใจและเกิดความคิดรวบยอด เป็นขั้นตอนสร้างความเข้าใจเพื่อนำไปสู่การเกิดและนำไปสู่ความคิดรวบยอด อาจเกิดขึ้นโดยผู้เรียนเป็นฝ่ายริเริ่มแล้ววิทยากรช่วยเติมแต่งให้สมบูรณ์ หรือในทางกลับกันวิทยากรเป็นผู้นำทางและนักเรียนเป็นผู้สานต่อจนความคิดนั้นสมบูรณ์ เป็นความคิดรวบยอด
 4. การทดลองหรือประยุกต์ เป็นขั้นตอนที่ต้องการให้ผู้เรียนนำความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ไปประยุกต์ใช้ในลักษณะหรือสถานการณ์ต่าง ๆ จนเกิดเป็นแนวทางการปฏิบัติของผู้เรียนเอง
- องค์ประกอบของการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ในการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม แสดงดัง

แผนภาพ 4

แผนภาพ 4 แสดงองค์ประกอบของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning)

ที่มา : สมใจ ปราบพล, 2544, หน้า 3

การเรียนรู้สูงสุด

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้สูงสุด ขึ้นอยู่กับเงื่อนไข 2 ประการ คือ การมีส่วนร่วมสูงสุด และการบรรลุนานสูงสุด ซึ่ง ขงยุทธ วงศ์ภิรมย์ศานติ์ (2543, หน้า 5-7) อธิบายไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมสูงสุด (Maximum Participation) เกิดจากการออกแบบกลุ่มที่เหมาะสมในแต่ละองค์ประกอบของการเรียนรู้ กลุ่มแต่ละประเภทจะมีข้อดีและข้อจำกัดแตกต่างกัน บางประเภทเอื้อให้มีส่วนร่วมได้มาก แต่อาจขาดความหลากหลายของแนวความคิดจึงเหมาะสำหรับเวลาให้ผู้สอนต้องการให้เกิดการแสดงออกแลกเปลี่ยนความคิดเห็นจากประสบการณ์ โดยยังไม่ต้องการข้อสรุป การสอนแต่ละคาบจึงต้องใช้กระบวนการกลุ่มที่หลากหลายเพื่อทำให้เกิดการมีส่วนร่วมสูงสุด

2. การบรรลุนานสูงสุด (Maximum Performance) หัวใจสำคัญของการบรรลุนานสูงสุด อยู่ที่การกำหนดงานให้กับกระบวนการกลุ่ม ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ

2.1 การกำหนดกิจกรรมชัดเจน ว่าแบ่งกลุ่มอย่างไร ทำอะไร ใช้เวลานานน้อยแค่ไหน เมื่อบรรลุนานแล้วจะอย่างไร (เช่น เตรียมนำเสนอในเวลาที่กำหนดให้)

2.2 การกำหนดบทบาทของกลุ่มหรือสมาชิกที่ชัดเจน แต่ละกลุ่มควรมีบทบาทที่ต่างกัน เมื่อมาเสนอกลุ่มใหญ่จะเกิดการขยายเครือข่ายการเรียนรู้โดยไม่จำเป็นต้องบทยบทบาทของกลุ่ม เช่น การรวมความคิดเห็น การนำเสนอ และบทบาทของสมาชิกกลุ่ม เช่น บทบาทของผู้เล่นบทบาทสมมติ ผู้สังเกตการณ์

2.3 ควรมีโครงสร้างงานที่ชัดเจน ซึ่งบอกรายละเอียดของกิจกรรมและบทบาท โดยทำเป็นกำหนดงานให้ผู้สอนแจ้งแก่นักเรียนหรือใบงานแจ้งแก่กลุ่ม เช่น ใบงานหรือใบกิจกรรม เป็นใบมอบหมายงานให้กลุ่มเล็กหรือกลุ่มย่อยเพื่อการระดมสมองที่มีรายละเอียดมากและต้องการผลิตงานที่เป็นข้อสรุปของกลุ่มที่มีความลึกซึ้งมาก ใช้ในกิจกรรมสะท้อนความคิดและอภิปรายประยุกต์แนวคิด สำหรับใบชี้แจงเป็นการอธิบายงานที่มีรายละเอียดไม่มากนัก ก่อนทำกิจกรรมในกลุ่มใหญ่ ผู้สอนอาจเขียนบนกระดานหรือแผ่นใส มักใช้ในกิจกรรมด้านประสบการณ์หรือประยุกต์แนวคิด

หลักการสอนทักษะชีวิต

หลักการสอนทักษะชีวิตโดยใช้การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม จะมีความแตกต่างกันไปตามพฤติกรรมการเรียนรู้ของมนุษย์ ซึ่งได้แก่ ด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย ซึ่งขงยุทธ วงศ์ภิรมย์ศานติ์ (2543, หน้า 10-19) ได้อธิบายถึงวิธีการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ทั้ง 3 ด้าน ไว้ดังนี้

การสอนความรู้แบบมีส่วนร่วม

การสอนความรู้แบบมีส่วนร่วม ได้แก่ การสอนความคิดวิเคราะห์วิจารณ์และความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นทักษะพื้นฐานและเป็นองค์ประกอบร่วมของทักษะชีวิตด้านอื่น การสอนความรู้ที่ยึดหลักการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ตามองค์ประกอบ 4 ประการ มีลักษณะเฉพาะดังนี้

1. ประสบการณ์ ลักษณะการสอนใช้วิธีการตั้งคำถามเพื่อรวบรวมประสบการณ์ของนักเรียน
2. การสะท้อนความคิดและอภิปรายผล ลักษณะการสอนใช้วิธีการให้ผู้เรียนได้แลกเปลี่ยนความรู้เพื่อสร้างความรู้ตามงานที่ได้รับมอบหมาย
3. ความคิดรวบยอด ลักษณะการสอนใช้การบรรยาย (โดยผู้สอนหรือสื่อ) การรายงานผลกลุ่มหรือบูรณาการ ความรู้ของกลุ่มย่อย โดยการอภิปรายในกลุ่ม
4. ประยุกต์แนวคิด ลักษณะการสอนใช้วิธีให้ผู้เรียนได้ทำกิจกรรมที่ประยุกต์ความรู้ที่เกิดขึ้น เช่น เขียนคำขวัญ จัดบอร์ด ทำรายงาน จัดบอร์ดฯลฯ

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาวิชานั้น ไม่มีขั้นตอนการสอนที่เฉพาะเจาะจง แต่ควรคำนึงถึงการจัดกิจกรรมที่ครอบคลุมของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมทั้ง 4 ประการ โดยเริ่มที่องค์ประกอบใดหรือหมุนเวียนกันอย่างไรก็ได้ ผู้สอนจึงสามารถออกแบบกิจกรรมการเรียนการสอนหรือออกแบบงานได้อย่างอิสระ ส่วนการออกแบบกลุ่มนั้นควรสอดคล้องกับกิจกรรมในแต่ละองค์ประกอบร่วม

การสอนเจตคติแบบมีส่วนร่วม

เจตคติ เป็นความคิดความเชื่อที่มีความรู้สึกเป็นองค์ประกอบ เจตคติจะมีผลในการกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ การสอนเจตคติที่ยึดหลักการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามองค์ประกอบ 4 ประการของ PL มีลักษณะเฉพาะ ดังนี้

1. ประสบการณ์ ลักษณะการสอนใช้วิธีเน้นประสบการณ์ด้านสร้างความรู้สึแก่ผู้เรียน
2. การสะท้อนความคิดและอภิปรายผล ลักษณะการสอนใช้วิธีให้ผู้เรียนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น และได้แย้งอย่างเต็มที่
3. ความคิดรวบยอด ลักษณะการสอนใช้วิธีให้ผู้เรียนได้สรุปด้วยตนเองโดยผู้สอนกระตุ้นให้ผู้เรียนคิดและช่วยเพิ่มเติม
4. ทดลองหรือประยุกต์แนวคิด ลักษณะการสอนใช้วิธีให้ผู้เรียนได้ทำกิจกรรมทั้งในหรือนอกเวลาเรียนเพื่อให้มีเจตคติที่ฝังแน่นมากขึ้น

ขั้นตอนและกิจกรรมการสอนเจตคติ มี 2 ขั้น ได้แก่ ขั้นสร้างความรู้สึกรู้สึก โดยการ
ใช้สื่อหรือกิจกรรมสร้างความรู้สึกรู้สึกหรือการเปิดเผยตนเอง และขั้นจัดระบบความคิดความเชื่อ
โดยใช้การอภิปรายขัดแย้ง การสรุป และประยุกต์แนวคิด

การสอนทักษะแบบมีส่วนร่วม

ทักษะ เป็นความสามารถที่คนเราไม่เคยมีมาก่อน แต่ได้เรียนรู้ ฝึกฝน จนกระทั่ง
ทำได้อย่างชำนาญ การสอนทักษะต่าง ๆ ควรสร้างความชัดเจนในตัวทักษะนั้น ด้วยการทำให้เห็น
เป็นขั้นตอนที่ปฏิบัติได้ง่าย และผู้เรียนได้มีโอกาสลงมือปฏิบัติในสถานการณ์ใกล้เคียง เมื่อพิจารณา
จากองค์ประกอบทั่วไปทั้ง 4 ประการของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การสอนทักษะจึงควรมีลักษณะ
เฉพาะ ดังนี้

1. ประสบการณ์ ลักษณะการสอนอาศัยหลักการที่ตรงกับชีวิตจริงในการเรียนรู้
ทักษะ
2. การสะท้อนความคิดและอภิปรายผล ลักษณะการสอนใช้วิธีให้ผู้เรียนได้มี
โอกาสแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันในการวิเคราะห์ขั้นตอนในการฝึกทักษะต่าง ๆ
3. การสรุปความคิดรวบยอด ลักษณะการสอนใช้วิธีให้ผู้เรียนได้ความคิดรวบยอด
หลายขั้นตอน ทั้งจากการฟัง บรรยาย การสังเกต สาธิตการประเมินผลในกลุ่มและการประเมินผลรวม
4. ทดลองหรือประยุกต์แนวคิด ลักษณะการสอนใช้วิธีให้ผู้เรียนได้มีโอกาส
ฝึกซ้ำ ๆ โดยการแสดงบทบาทสมมติตามสถานการณ์ต่างๆ

ขั้นตอนและกิจกรรมการสอนทักษะ มี 2 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นรู้ชัดเห็นจริง โดยใช้
การบรรยายนำ กรณีศึกษา สถานการณ์จำลอง การสาธิต และวิเคราะห์ขั้นตอนหรือองค์ประกอบ
ของทักษะที่ต้องการสอน และขั้นลงมือกระทำ โดยให้ผู้เรียนฝึกปฏิบัติและประเมินการฝึก

กล่าวโดยสรุปได้ว่า หลักการสอนทักษะชีวิตทั้งการสอนเจตคติและทักษะจะต้อง
จัดกิจกรรมโดยยึดหลักให้นักเรียนได้คิดวิเคราะห์วิจารณ์ และคิดอย่างสร้างสรรค์ โดยสอน
ให้ครอบคลุมองค์ประกอบทั่วไปทั้ง 4 ประการ ของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ได้แก่ ประสบการณ์
การสะท้อนความคิดและอภิปรายผล การสรุปความคิดรวบยอด และการทดลองหรือประยุกต์
แนวคิด แต่ลักษณะการสอนตลอดจนการแบ่งขั้นตอนการสอนเจตคติและทักษะจะแตกต่างกันไป
กล่าวคือ เจตคติมีขั้นตอนการสอน 2 ขั้น ได้แก่ ขั้นสร้างความรู้สึกรู้สึก และขั้นจัดระบบความคิดความเชื่อ
ส่วนการสอนทักษะ 2 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นรู้ชัดเห็นจริง และขั้นลงมือกระทำ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัย
เห็นว่าหลักการสอนทักษะชีวิตจะมีคุณค่ามากขึ้นหากนำมาใช้โดยคำนึงถึงความสนใจของนักเรียน
ตามวัย เช่น การเลือกใช้กรณีศึกษา สถานการณ์จำลองที่ตรงกับสภาพจริงของนักเรียน เป็นต้น

ทักษะชีวิตในการป้องกันการเสพยาเสพติด

ในการป้องกันการเสพยาเสพติดในเยาวชน โดยเฉพาะกลุ่มนักเรียน นักศึกษา มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวกับการป้องกันการเสพยาเสพติดในสถานศึกษา จะต้องเข้าใจถึงสาเหตุของการเสพยาเสพติด ตลอดจนองค์ประกอบของทักษะชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันพฤติกรรมดังกล่าว ซึ่งแสดงรายละเอียดตามลำดับ ดังนี้

สาเหตุการติดสารเสพติดในเยาวชน

สารเสพติด หมายถึง ยาหรือสารเคมี หรือวัตถุชนิดใด ๆ ที่อาจเป็นผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ หรือจากการสังเคราะห์ ซึ่งเมื่อเสพเข้าสู่ร่างกายไม่ว่าจะโดยวิธีการกิน ดม สูบ ฉีด หรือวิธีใด ๆ ก็ตามเป็นช่วงระยะเวลาติดกัน จนทำให้ร่างกายทรุดโทรมและตกอยู่ใต้อาณาหรือเป็นทาสของสิ่งนั้น ทั้งด้านร่างกายและจิตใจหรือจิตใจเพียงอย่างเดียว เนื่องจากต้องเพิ่มขนาดการเสพยามากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะเมื่อเสพเข้าไปสักระยะจะเกิดภาวะคือยา ปริมาณยาเดิมไม่สามารถทำให้เมาได้ เมื่อถึงเวลาเสพ หากไม่ได้เสพยาจะทำให้เกิดอาการขาดยา ทำให้ทรมานทั้งทางร่างกายและจิตใจหรือจิตใจเพียงอย่างเดียว (สำนักงาน ป.ป.ส., 2545)

สำหรับสาเหตุ หรือปัจจัยที่ทำให้เยาวชนติดสารเสพติดนั้น ทรงเกียรติ ปิยะกะ (2544, หน้า 129) ได้อธิบายถึงสาเหตุคนติดยาตามทฤษฎีชีวะจิตตะสังคม ซึ่งเป็นแนวคิดที่สำคัญและได้รับการอ้างอิงอย่างแพร่หลาย สาเหตของทฤษฎีนี้อธิบายถึงปัจจัย 3 ประการ ที่ทำคนติดยา ได้แก่ ตัวสารตัวคน และสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. ตัวยาหรือตัวสาร ซึ่งบางชนิดมีฤทธิ์แรงเสพยาเพียงครั้งเดียวก็ติด เพราะเสพยาแล้วมีความสุข บางชนิดมีฤทธิ์ปานกลางใช้เวลาในการเสพยาสักระยะหนึ่งจึงจะติด และบางชนิดมีฤทธิ์อ่อน ต้องใช้เวลานานในการเสพยาจึงจะติด ถ้าเสพยาครั้งแรกก่อให้เกิดความสุขใจ ผู้เสพยาจะนิยมใช้ครั้งต่อไป แต่ถ้าเสพยาครั้งแรกก่อให้เกิดความทุกข์ใจผู้เสพยาจะไม่เสพยาอีกต่อไป

2. ตัวคน คือ ผู้เสพยา ซึ่งส่วนมากมักจะเริ่มต้นเสพยาในช่วงวัยรุ่น เนื่องจากธรรมชาติของวัยกำลังอยู่ในวัยคะนอง รักอิสระ ชอบความสนุกสนาน ชอบทดลองหาประสบการณ์ใหม่ นอกจากนี้ยังมีสาเหตุทางกรรมพันธุ์ (Genetic) ความบกพร่องของยีนที่เป็นตัวควบคุมการสร้างสื่อเคมี ทำให้คนติดยาได้ง่าย สามารถถ่ายทอดไปสู่ลูกหลานได้

3. สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในวัยรุ่นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลมาก คือ กลุ่มเพื่อน ซึ่งมักจะ เป็นฝ่ายชักนำ คะยั้นกะยอ ล่อใจให้ทดลองเสพยาจนติดยาได้ นอกจากนี้การประชดตัวเองก็มีส่วน ทำให้หันมาทดลองเสพยาได้เช่นกัน

จากทฤษฎีดังกล่าว ทรงเกียรติ ปิยะกะ (2544) สรุปไว้ว่า ตัวคนเป็นปัจจัยสำคัญของการติดยาหรือสารเสพติด หากบุคคลมีความภาคภูมิใจในตนเองและมีสำนึกว่าตนเป็นส่วนหนึ่งที่จะเป็นกำลังสำคัญของสังคมทั้งต่อครอบครัวและสังคมส่วนรวม ย่อมมีแนวโน้มที่จะหลีกเลี่ยงหรือปฏิเสธสารเสพติด ไม่ว่าตัวสารและสิ่งแวดล้อมจะเป็นอย่างไรก็ตาม

นอกจากนี้ จากการศึกษาคู่มือการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดในสถานศึกษา (สำนักงาน ป.ป.ส., 2546, หน้า 19-21) พบว่า ปัจจัยสำคัญ 2 ประการ ที่ทำให้ปัญหายาเสพติดในสถานศึกษาแพร่ระบาดอย่างรุนแรง ได้แก่

1. ปัจจัยด้านที่เกี่ยวกับตัวนักเรียนหรืออุปสงค์ ได้แก่

1.1 วัยของนักเรียน เนื่องจากนักเรียน นักศึกษาอยู่ในช่วงวัยรุ่น ซึ่งมีความเจริญเติบโตทางร่างกายอย่างรวดเร็ว แต่มีจิตใจอ่อนไหว ขาดความหนักแน่น มั่นคง ขาดประสบการณ์ อยากรู้ อยากลอง ชอบเสี่ยงภัยและแสวงหาความสนุกสนานโดยขาดความยั้งคิด วัยรุ่นจึงเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงต่อการใช้ยาเสพติดสูงกว่าวัยอื่น ๆ

1.2 การเปลี่ยนแปลงวิธีการเสพ เพื่อให้การเสพยาออกฤทธิ์อย่างรวดเร็วและรุนแรง เช่น การเสพยาบ้าจากการกินเปลี่ยนเป็นการสูบหรือเผาแล้วสูดควัน ยาจะออกฤทธิ์ต่อระบบประสาทอย่างรวดเร็วภายใน 8 วินาที ผู้เสพจะมีอาการเมาเคลิ้ม สนุกสนานอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดติดใจในฤทธิ์ยาได้ง่าย

1.3 ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ ครอบครัว ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการใช้สารเสพติดของนักเรียน กล่าวคือ ครอบครัวที่มีปัญหาทางเศรษฐกิจทำให้พ่อแม่ต้องทำงานจนกระทั่งไม่มีเวลาให้ลูก ขาดความรักความอบอุ่นในครอบครัว พ่อแม่หย่าร้าง ขาดคนคอยอบรมเลี้ยงดูอย่างใกล้ชิด ทำให้ขาดตัวแบบที่เหมาะสมในการดำเนินชีวิต ย่อมส่งผลต่อพฤติกรรมในการใช้สารเสพติดของนักเรียน และในบางครอบครัวที่มีการใช้ยาเสพติดเป็นประจำ เช่น ครอบครัวผู้ใช้แรงงาน เกษตรกรชาวไร่ อ้อย ไร่ มัน และผู้ประกอบการอาชีพในเวลาว่างนี้ นักเรียนที่อยู่ในครอบครัวเช่นนี้จะรู้สึกคุ้นเคยกับการใช้สารและไม่เห็นว่าเป็นเรื่องเสียหาย

1.4 อิทธิพลของกลุ่มเพื่อน เนื่องจากนักเรียนต้องการได้รับการยอมรับจากเพื่อน ต้องการเป็นจุดเด่นและเป็นที่รักในกลุ่มเพื่อน จึงยินดีที่จะใช้สารร่วมกัน นอกจากนี้ยังพบว่า การใช้สารเสพติดครั้งแรกของนักเรียนเกือบทุกคนที่เคยเสพสารเสพติด เพื่อนจะมีบทบาทในการจัดหาให้ทดลองเสพ

2. ปัจจัยด้านที่เกี่ยวกับสารหรืออุปทาน ได้แก่

2.1 มีแหล่งจำหน่ายสารบริเวณรอบโรงเรียน เช่น โรงเรียนตั้งอยู่ในชุมชนแออัดหรือใกล้ชุมชนที่มีการแพร่ระบาดของสาร โดยมีแหล่งจำหน่ายเป็นบ้าน ร้านค้า ตลาด สถานบริการน้ำมัน

คอมพิวเตอร์ไซด์ และแหล่งจำหน่ายที่เป็นบุคคลโดยนักเรียนจะซื้อจากแหล่งเหล่านี้แล้วนำไปเสพในโรงเรียน

2.2 มีบุคคลจำหน่ายสารในโรงเรียนนอกเหนือจากนักเรียน ซึ่งเป็นบุคคลที่สามารถเข้าออกโรงเรียนได้โดยไม่เป็นที่สังเกตของยามรักษาการและครูเวร เช่น ครู-อาจารย์ ภารโรง พ่อค้าแม่ค้าที่จำหน่ายอาหารในโรงเรียน เป็นต้น

2.3 นักเรียนนำเข้ามาขายเพื่อนในโรงเรียน ซึ่งจำแนกได้ 2 ลักษณะ ดังนี้

1) นักเรียนที่ติดสารนำเข้ามาจำหน่ายในโรงเรียน โดยหวังได้เงินเพื่อนำไปซื้อยาเสพติด หรือได้เสพยาเป็นของแถมเมื่อจำหน่ายได้ตามเป้า หากโรงเรียนปล่อยให้มึนนักเรียนติดสารเสพติดในโรงเรียน จะทำให้นักเรียนเหล่านี้พัฒนาไปเป็นนักค้ารายย่อยในที่สุด

2) นักเรียนที่ไม่ได้ติดสารแต่ลักลอบนำเข้ามาจำหน่ายในโรงเรียน นักเรียนเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการค้าสารนอกโรงเรียน หากไม่ดำเนินการแก้ไข โรงเรียนจะกลายเป็นแหล่งกระจายสารที่ปลอดภัยที่สุดสำหรับนักค้ารุ่นเยาว์

3) พัฒนาการของระบบการขายตรง จากแต่เดิมผู้เสพต้องไปซื้อสารเสพติดตามแหล่งต่าง ๆ แต่เนื่องจากปัจจุบันนักเรียนเป็นกลุ่มใหญ่ที่มีอำนาจซื้อสารเสพติด จึงตกเป็นเป้าหมายของการขายตรง โดยนักเรียนด้วยกันเองจะชักชวนเพื่อนให้เสพยาฟรีก่อน เมื่อเพื่อนติดแล้วจึงให้เป็นผู้จำหน่ายต่อไปจนกลายเป็นวงจร

สำหรับกลุ่มนักเรียน นักศึกษาระดับอาชีวศึกษาที่มีการใช้สารเสพติดสูง เนื่องจากลักษณะเฉพาะบางประการ ได้แก่ การขาดความภาคภูมิใจในตนเอง หรือมีความภาคภูมิใจในตนเองต่ำ อีกทั้งต้องเผชิญกับคำกล่าวขำขันในด้านลบจากบุคคลทั่วไปและสื่อมวลชน เช่น รักพวกพ้องในทางที่ผิด มีพฤติกรรมก้าวร้าว แต่งกายไม่เหมาะสม ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนต่ำ ฯลฯ ทำให้ความภาคภูมิใจในตนเองลดต่ำ จนกระทั่งมองตนเองไม่มีคุณค่าและมองโลกในแง่ร้าย ส่งผลให้ขาดความรับผิดชอบต่อสังคมในที่สุด ประกอบกับการที่นักเรียน นักศึกษาขาดทักษะในการแก้ปัญหาและการปฏิเสธเมื่อถูกชักชวนให้เกี่ยวข้องกับสารเสพติด จึงทำให้นักเรียนนักศึกษากลุ่มนี้มีความเสี่ยงที่จะใช้สารเสพติดสูง (กรมวิชาการ, 2540, หน้า 14-16)

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า สาเหตุที่ทำให้เยาวชนใช้สารเสพติดสูงเมื่อเทียบกับวัยอื่นมีทั้งสาเหตุจากตนเองและสภาพแวดล้อม สาเหตุจากตนเอง คือ การที่เยาวชนอยู่ในช่วงวัยรุ่น ซึ่งอยู่ในวัยค้นหาเอกลักษณ์ มีพฤติกรรมการเล่นแบบบุคคลที่ตนชื่นชอบหรือยึดเป็นแบบอย่าง ชอบทดลองประสบการณ์แปลกใหม่ แสวงหาความสนุกสนาน ต้องการอิสระ ไม่ชอบการบังคับ ต้องการความยอมรับและยกย่องจากสังคมโดยเฉพาะในกลุ่มเพื่อนวัยเดียวกัน มีจิตใจอ่อนไหวเปลี่ยนแปลงง่าย ขาดความหนักแน่นมั่นคง ขาดทักษะในการแก้ปัญหาและปฏิเสธ

เมื่อตกอยู่ในสถานการณ์ปัญหาสารเสพติด ส่วนสาเหตุจากสภาพแวดล้อม ได้แก่ ปัญหาครอบครัว อิทธิพลจากเพื่อนที่ชักชวนให้ใช้สารเสพติด และสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยสารเสพติด

องค์ประกอบของทักษะชีวิตในการป้องกันการเสพยาเสพติด

จากการศึกษาองค์ประกอบของทักษะชีวิตจำแนกตามพฤติกรรมการเรียนรู้ของมนุษย์ พบว่า ทักษะชีวิตมีองค์ประกอบที่เป็นด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย เพื่อสร้างให้บุคคล เกิดความรู้ เจตคติ และทักษะ อันเป็นสิ่งที่จำเป็นในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ทักษะชีวิตเพื่อให้นักเรียนสามารถเผชิญกับสิ่งท้าทายหรือเชิญชวนให้มีการเสพยาเสพติดนั้น ควรให้นักเรียนได้ฝึกคิดวิเคราะห์วิจารณ์ และคิดอย่างสร้างสรรค์ซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักของทักษะชีวิต ส่วนการเสริมสร้างเจตคติ และทักษะ จากศึกษาสาเหตุที่ทำให้เยาวชนเสพยาเสพติด พบว่า สาเหตุหลักมาจากธรรมชาติของวัยรุ่นที่ต้องการการยอมรับจากเพื่อน การขาดความภาคภูมิใจในตนเองและขาดความรับผิดชอบ ต่อสังคม ซึ่งเป็นทักษะชีวิตด้านจิตพิสัย ส่วนด้านทักษะพิสัย พบว่า เยาวชนขาดทักษะการแก้ปัญหาเกี่ยวกับสารเสพติด และทักษะการปฏิเสธเมื่อถูกชักชวนให้เกี่ยวข้องกับสารเสพติด

ดังนั้น การพัฒนาทักษะชีวิตในการป้องกันการเสพยาเสพติดจึงประกอบไปด้วยทักษะชีวิตที่เกี่ยวข้อง 4 ด้าน ได้แก่

1. ความภาคภูมิใจในตนเอง
 2. ความรับผิดชอบต่อสังคม
 3. การแก้ปัญหาเกี่ยวกับสารเสพติด
 4. การปฏิเสธเมื่อถูกชักชวนให้เกี่ยวข้องกับสารเสพติด
- ทักษะชีวิตในการป้องกันการเสพยาเสพติดทั้ง 4 ด้าน แสดงรายละเอียดตามลำดับ ดังนี้

ความภาคภูมิใจในตนเอง

ความหมายและความสำคัญของความภาคภูมิใจในตนเอง

ความภาคภูมิใจในตนเอง หมายถึง ความรู้สึกที่บุคคลยอมรับนับถือตนเอง มองตนเองว่าเป็นบุคคลที่มีคุณค่า มีความสำคัญ หรือการมองตนเองในทางบวก การรับรู้นี้จะนำมาซึ่งความรู้สึกมั่นคงและเป็นสุข คนที่มีความภาคภูมิใจในตนเองจะยอมรับธรรมชาติของตนเอง พร้อมทั้งจะอยู่ร่วมกับบุคคลอื่น สามารถให้ความรัก ความเอื้ออาทรต่อผู้อื่น มองโลกในแง่ดี มีความอดทนต่ออุปสรรคต่าง ๆ มีแนวโน้มที่จะเคารพสิทธิและความรู้สึกของผู้อื่น โดยไม่ละเลยที่จะรักษาสติและความรู้สึกของตนเอง มีการตัดสินใจที่ดี เนื่องจากมีความรู้สึกเป็นอิสระไม่ต้องพึ่งพาหรือหาที่ยึดเหนี่ยวในทางที่ผิด เช่น การยอมทำความผิดเนื่องจากไม่อยากขัดใจเพื่อน การฆ่าตัวตาย

หรือการทำร้ายตัวเองจากการคิดว่าตนเองไร้ค่า การมีพฤติกรรมก้าวร้าวเพื่อเรียกร้องความสนใจ หรือแม้กระทั่งการใช้สารเสพติด เป็นต้น (กรมสุขภาพจิต, 2544, หน้า 44-45)

องค์ประกอบพื้นฐานของความภาคภูมิใจในตนเอง แบ่งเป็น 4 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) ความสำคัญ (Significance) เป็นแนวทางที่บุคคลรู้สึกเกี่ยวกับตนเองต่อการได้รับการยอมรับ การมีคุณค่า และการเป็นที่รักของบุคคลอื่น รวมทั้งมีประโยชน์ต่อครอบครัว ต่อสังคม 2) ความสามารถ (Competence) เป็นแนวทางที่บุคคลได้พิจารณาถึงควมมีคุณค่า จากผลของการกระทำที่ได้รับการความสำเร็จตามเป้าหมาย และความสามารถในการเผชิญกับปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ด้วยความมั่นใจ ตลอดจนความสามารถในการปรับตัวได้ดี 3) คุณความดี (Virtue) เป็นแนวทางที่บุคคลได้กระทำ หรือปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสม สอดคล้องกับค่านิยมของวัฒนธรรม สังคม ประเพณี จริยธรรมและศีลธรรม โดยการรับรู้คุณค่าของตนเองตามความเป็นจริง มองโลกในแง่ดี และมีความพึงพอใจในสภาพที่ตนเป็นอยู่ 4) พลังอำนาจ (Power) เป็นสิ่งสำคัญต่อตนเอง บุคคลอื่น และต่อสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวตน รวมทั้งการมีความเชื่อมั่นต่ออำนาจการกระทำของตนเองว่าจะก่อให้เกิดผลตามที่คาดหวัง และมีความสามารถในการจัดกระทำสิ่งต่าง ๆ ให้บรรลุผลตามที่คาดหวัง (Coopersmith, 1984 อ้างใน อุทัยวรรณ พัทธกัณฑ์, 2545, หน้า 14 – 15)

สรุปได้ว่า ความภาคภูมิใจในตนเอง หมายถึง การที่บุคคลมองตนเองในทางที่ดี มีความรู้สึกว่า ตนเองมีคุณค่า มีความสำคัญและเป็นที่ยอมรับของบุคคลรอบข้าง จึงเป็นแรงจูงใจให้บุคคลอื่นทำดีต่อผู้อื่นและสังคม รวมทั้งไม่ยึดเหนี่ยวหรือพึ่งพาสิ่งเสพติด ดังนั้น บุคคลที่มีความภาคภูมิใจในตนเอง จึงมีแนวโน้มที่จะไม่ใช้สารเสพติด

การเสริมสร้างความภาคภูมิใจในตนเอง

ความภาคภูมิใจในตนเอง เป็นสิ่งที่พัฒนาอย่างต่อเนื่องและเปลี่ยนแปลงไปตามเวลา สถานการณ์ และบทบาทในสังคมของบุคคล (Rosenberg, 1965 อ้างใน อุทัยวรรณ พัทธกัณฑ์, 2545, หน้า 21) สำหรับการเสริมสร้างความภาคภูมิใจในตนเองของวัยรุ่นในสถานศึกษา นอกเหนือจากพ่อแม่แล้ว ครูเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความภาคภูมิใจในนักเรียน จากการศึกษา คู่มือส่งเสริมสุขภาพจิตนักเรียน (กรมสุขภาพจิต, 2544, หน้า 46 – 47) พบว่า การเสริมสร้างให้นักเรียนเกิดความภาคภูมิใจในตนเองนั้น ครูควรปฏิบัติ ดังนี้

1. เข้าใจและยอมรับความสามารถของนักเรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างของแต่ละบุคคล ช่วยให้นักเรียนค้นพบความสามารถ และความต้องการที่แท้จริงของตนเอง ยอมรับตนเอง โดยเกิดความพึงพอใจจากการสมดุลระหว่างความสามารถและความต้องการ

2. แสดงความเข้าใจและให้ความสำคัญกับความรู้สึกของนักเรียน ในวัยรุ่น การถูกปฏิบัติจากบุคคลสำคัญในชีวิตเป็นเรื่องสำคัญ การที่ครูแสดงให้เห็นว่าครูเข้าใจความรู้สึกของนักเรียน จะช่วยให้นักเรียนได้เรียนรู้ในการยอมรับอารมณ์ของตนเอง

3. เปิดโอกาสให้นักเรียนได้แสดงความสามารถตามความเป็นจริงที่นักเรียนมีอยู่อย่างทั่วถึงกัน ไม่ว่าจะเป็นการมอบหมายภารกิจในชั้นเรียนหรือในกรณีที่จัดกิจกรรมพิเศษต่าง ๆ

4. ช่วยให้นักเรียนเป็นตัวของตัวเอง โดยเปิดโอกาสให้นักเรียนแสดงความคิดเห็น แสดงการยอมรับความคิดเห็นของนักเรียน ให้กำลังใจและกระตุ้นให้แสดงออกในทางที่เหมาะสม

5. แสดงการชื่นชมหรือให้กำลังใจในความสามารถของนักเรียน โดยเทียบกับพัฒนาการของตัวนักเรียนเอง เนื่องจากการเปรียบเทียบกับนักเรียนกับเพื่อนคนอื่นจะทำให้นักเรียนซึ่งอยู่ในวัยรุ่น รู้สึกโกรธและรำคาญ นอกจากนี้ การชื่นชมของครูจะต้องบอกกล่าวชี้ชัดถึงพฤติกรรมที่ต้องการชื่นชม จึงจะทำให้ให้นักเรียนเกิดความภูมิใจในตนเองอย่างมั่นคง

6. ครูควรแสดงความภาคภูมิใจ และความเชื่อมั่นในตนเองให้นักเรียนเห็น สรุปได้ว่า การเสริมสร้างความภาคภูมิใจในตนเองของวัยรุ่นในสถานศึกษา มีครูเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ โดยการยอมรับในความสามารถของนักเรียนหรือช่วยให้นักเรียนค้นพบความสามารถของตนเอง ทำให้นักเรียนรู้สึกว่าคุณค่าตนเองเป็นคนมีประโยชน์ มีคุณค่า สามารถทำสิ่งต่าง ๆ ได้ประสบความสำเร็จ เป็นที่ยอมรับของสังคม

การประเมินความภาคภูมิใจในตนเอง

การประเมินความภาคภูมิใจในตนเอง สามารถทำได้ 2 วิธี คือ การประเมินด้วยการรายงานตนเองและการประเมินโดยผู้อื่น อย่างไรก็ตาม แนวคิดการประเมินความภาคภูมิใจด้วยการรายงานตนเองเป็นที่ยอมรับและนิยมปฏิบัติมากกว่า ทั้งนี้ นักจิตวิทยากลุ่มมนุษยนิยมเชื่อว่า การประเมินความภาคภูมิใจด้วยการรายงานตนเองเป็นวิธีที่ให้ข้อมูลได้ถูกต้องมากที่สุด จึงมีผู้สร้างแบบประเมินความภาคภูมิใจในตนเองโดยวิธีการรายงานตนเองอยู่หลายท่าน เช่น Rosenberg (1965) สร้าง Self Esteem Scale และ Coopersmith, (1984) สร้าง Self Esteem Inventory เป็นต้น (อุทัยวรรณ พัทธกัณฑ์, 2545, หน้า 22)

ความรับผิดชอบต่อสังคม

ความหมายและความสำคัญ

ความรับผิดชอบต่อสังคม หมายถึง ความรู้สึกว่าคุณค่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และมีส่วนรับผิดชอบต่อความเจริญหรือความเสื่อมของสังคม (กรมสุขภาพจิต, 2543, หน้า 311) ดังนั้น ผู้ที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมจึงรู้บทบาทหน้าที่ของตนที่มีต่อส่วนรวม ปฏิบัติตนตามกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคม และปฏิบัติกิจกรรม

ของหมู่คณะ ครอบครัว โรงเรียน และชุมชนอย่างเต็มกำลังความสามารถ ร่วมมือแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ดูแลทรัพย์สินสมบัติสาธารณะ และสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าแก่ส่วนรวม จดเว้นการกระทำอันเป็นผลเสียแก่ส่วนรวม ตลอดจนชักจูงบุคคลอื่นให้ปฏิบัติตามกิจกรรมเพื่อความผาสุกของสังคม (กรมวิชาการ, 2542, หน้า 12 – 14) ความรับผิดชอบต่อสังคมจึงเป็นมโนธรรม หรือการสำนึกและตัดสินใจในทางที่ดี ซึ่งสามารถพัฒนาไปเป็นคุณธรรมได้โดยการมีการสำนึก และตัดสินใจในทางที่ดี ตลอดจนมีการปฏิบัติเป็นประจำจนเคยชิน แต่ต้องใช้ระยะเวลาในการปลูกฝังอบรมเป็นเวลานาน และควรปลูกฝังตั้งแต่เยาว์วัยจึงจะได้ผลดี (กระทรวงศึกษาธิการ, 2545)

ประเภทของความรับผิดชอบต่อสังคม

ความรับผิดชอบต่อสังคมของเยาวชนอาจจำแนกได้เป็น 4 ประเภท (วิวัฒน์ รักษาเคน, 2531, หน้า 16) มีรายละเอียด ดังนี้

1. ความรับผิดชอบต่อหน้าที่พลเมือง ได้แก่
 - 1.1 ปฏิบัติตามระเบียบของสังคม
 - 1.2 รักษาทรัพย์สินสมบัติของสังคม
 - 1.3 ช่วยเหลือผู้อื่น
 - 1.4 ให้ความร่วมมือกับผู้อื่น
2. ความรับผิดชอบต่อครอบครัว ได้แก่
 - 2.1 เคารพเชื่อฟังผู้ปกครอง
 - 2.2 ช่วยเหลืองานบ้าน
 - 2.3 รักษาชื่อเสียงของครอบครัว
3. ความรับผิดชอบต่อโรงเรียน ครู อาจารย์ ได้แก่
 - 3.1 ตั้งใจเรียน
 - 3.2 เชื่อฟังครู อาจารย์
 - 3.3 ปฏิบัติตามระเบียบของโรงเรียน
 - 3.4 รักษาทรัพย์สินสมบัติของโรงเรียน
4. ความรับผิดชอบต่อเพื่อน ได้แก่
 - 4.1 ช่วยตักเตือนแนะนำเพื่อนที่หลงผิด
 - 4.2 ช่วยเหลือเพื่อนอย่างเหมาะสม
 - 4.3 ให้อภัยเมื่อเพื่อนทำผิด
 - 4.4 ไม่ทะเลาะกัน ไม่เอาเปรียบเพื่อน
 - 4.5 เคารพสิทธิซึ่งกันและกัน

การเสริมสร้างความรับผิดชอบต่อสังคม

ความรับผิดชอบต่อสังคม มีส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความภาคภูมิใจในตนเอง กล่าวคือ เมื่อคนเรามีความภาคภูมิใจในตนเองย่อมมีแรงจูงใจที่จะกระทำความดีต่อผู้อื่นและสังคม ดังนั้น ควรเสริมสร้างความรับผิดชอบต่อสังคมควบคู่ไปกับความภาคภูมิใจในตนเอง (กรมสุขภาพจิต, 2543, หน้า 311) ผู้ที่มีบทบาทในการปลูกฝังความรับผิดชอบต่อสังคมในเด็กและเยาวชน ซึ่งได้แก่ พ่อแม่ ผู้ปกครองรวมทั้งครู อาจารย์ จะช่วยปลูกฝังความรับผิดชอบต่อสังคมในเด็กได้ ด้วยการเป็นแบบอย่างที่ดี ซึ่งให้เห็นถึงความสำคัญของความรับผิดชอบต่อสังคม ตลอดจนเปิดโอกาสให้เด็กได้คิดสร้างสรรค์ และปฏิบัติงานที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยการตัดสินใจด้วยตนเองและมีผู้ใหญ่คอยสนับสนุน (ป. มหาจันทร์, 2536, หน้า 3 – 4) สำหรับบทบาทของครู อาจารย์ ซึ่งเป็นผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งในการปลูกฝังความรับผิดชอบของเยาวชนในวัยเรียน สามารถสร้างเสริมให้นักเรียนเกิดความรับผิดชอบต่อสังคมได้ ด้วยการฝึกฝนให้นักเรียนรู้จักรักษาสีทิมของตนเองและเคารพสิทธิของผู้อื่นในการทำงานเป็นหมู่คณะ ขณะเดียวกันควรเน้นให้นักเรียนทราบว่าแต่ละคนล้วนแต่มีความสำคัญต่อกลุ่ม กลุ่มไม่สามารถประสบความสำเร็จได้ ถ้าสมาชิกคนใดคนหนึ่งไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่ของตน ซึ่งครูสามารถดำเนินการได้ในห้องเรียนโดยการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ และการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรหรือโครงการต่าง ๆ ในโรงเรียน (กรมวิชาการ, 2542, หน้า 37)

ดังนั้น การเสริมสร้างความรับผิดชอบต่อสังคมควรควบคู่ไปกับการเสริมสร้างความภาคภูมิใจในตนเอง สำหรับบทบาทของครูในการเสริมสร้างความรับผิดชอบต่อสังคมทำได้โดยให้นักเรียนรู้จักการปฏิบัติงานเป็นหมู่คณะ มอบหมายงานตามความสามารถของแต่ละบุคคลเพื่อให้นักเรียนรับรู้ถึงความสำคัญของตนเองที่มีต่อหมู่คณะ ในขณะเดียวกันควรเปิดโอกาสให้นักเรียนได้คิดสร้างสรรค์ และปฏิบัติงานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมด้วยตัวของนักเรียนเอง โดยครูอาจจัดประสบการณ์การเรียนรู้เหล่านี้ได้ทั้งในและนอกห้องเรียน

การแก้ปัญหาเกี่ยวกับสารเสพติด

ความหมายและความสำคัญของการแก้ปัญหาเกี่ยวกับสารเสพติด

รศ.นา อังชะกิจ (2539, หน้า 2) ได้รวบรวมความหมายของปัญหาไว้หลายความหมาย เช่น ปัญหา หมายถึง เหตุการณ์ยุ่งยากที่จะต้องแก้ไข สถานการณ์ที่ไม่พึงประสงค์ การที่มนุษย์ไม่รู้จักวิธีการทำอย่างไรจึงจะบรรลุเป้าหมายที่กำหนด และเหตุการณ์ที่ไม่เป็นไปตามความคาดหวังโดยไม่ทราบสาเหตุ ส่วนการแก้ปัญหานั้นเป็นกระบวนการที่บุคคลต้องจัดการกับปัญหาที่ไม่สามารถหาทางออกได้ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ทางเลือกในการแก้ปัญหา รวมทั้งข้อดีและข้อเสียของแต่ละทางเลือกในการแก้ปัญหามีเหตุผล

โดยใช้วิธีการประเมินที่เชื่อถือได้และสามารถพิจารณาทางเลือกได้อย่างเหมาะสม การตัดสินใจ นับเป็นทักษะที่สำคัญมากที่สุดของกระบวนการแก้ปัญหา ซึ่งต้องอาศัยความสามารถในการคิด เชิงวิเคราะห์วิจารณ์ เป็นทักษะสำคัญของกระบวนการตัดสินใจในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ ทั้งนี้ การแก้ปัญหของแต่ละบุคคลจะแตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ และการมองปัญหาอย่างหลากหลายแง่มุม (กรมสุขภาพจิต, 2544, หน้า 127-128)

สำหรับปัญหาสารเสพติดในวัยรุ่น ศรีเรือน แก้วกังวาล (2545, หน้า 382-384) กล่าวว่า วัยรุ่นมักจะพบปัญหาสารเสพติด ดังนี้

1. ความอยากลอง วัยรุ่นมีนิสัยอยากรู้อยากเห็นอยากทดลอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความอยากลอง อยากมีประสบการณ์กับสิ่งต้องห้ามทั้งปวง สารเสพติดเป็นเรื่องต้องห้ามในบ้าน ในโรงเรียน ในสังคม ยิ่งถูกห้ามมากยิ่งอยากลองมาก อย่างไรก็ตามสารเสพติดมีลักษณะแตกต่างจากสิ่งต้องห้ามประเภทอื่น ๆ เพราะยิ่งทดลองแล้วจะกลายเป็นความกระหายไม่สิ้นสุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัยรุ่นที่มีบุคลิกควบคุมอารมณ์ไม่ได้ อ่อนไหวและไม่เป็นของตัวเองจะตกเป็นทาสของสารเสพติดได้ง่าย

2. ความอยากมีเพื่อน เอาใจและตามใจเพื่อน ช่วงวัยรุ่นเป็นช่วงที่อ่อนไหว ทุนไม่ได้ต่อความรู้สึกลึกซึ้งกลุ่มเพื่อนร่วมวัย วัยรุ่นมีปมด้อยหรือปมเด่นในเรื่องเพื่อน คิดว่าการเสพสารเสพติดเป็นการสร้างไมตรีและการผูกมัดจิตใจระหว่างเพื่อน

3. ความผิดหวัง วัยรุ่นเป็นวัยที่เต็มไปด้วยความคาดหวังในเรื่องต่าง ๆ ความคาดหวังเหล่านั้นมักเป็นอุดมคติที่สูงส่งทั้งนี้เพราะวัยรุ่นเพิ่งผ่านพ้นช่วงความฝันในวัยเด็ก วัยรุ่นที่ไม่สามารถยอมรับความเป็นจริงของตนเองและชีวิตได้จะทำให้รู้สึกผิดหวัง เกิดความขัดแย้งทางจิตใจไม่มีที่สิ้นสุด ความรู้สึกไม่สมหวังนำมาซึ่งความโศกเศร้าเสียใจ บางรายหาทางออกให้ลืมความผิดหวังโดยหนีไปสู่โลกของการติดสารเสพติด ความผิดหวังเกิดได้จากหลายสาเหตุ เช่น ผิดหวังจากความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน การคบเพื่อนต่างเพศ พ่อแม่ พี่น้อง ความสำเร็จและล้มเหลวในการศึกษา ฯลฯ

4. ครอบครั้ว ลักษณะครอบครั้วที่ทำให้วัยรุ่นเกี่ยวข้องกับสารเสพติด ได้แก่ ครอบครั้วที่ไม่ให้กำลังใจแก่วัยรุ่น หรือมีผู้ปกครองที่ตั้งความหวังกับลูกสูงเกินไปและไม่ช่วยประคับประคองให้ลูกในวัยรุ่นเผชิญปัญหาอย่างตรงต่อความเป็นจริง ทำให้วัยรุ่นหันไปแก้ปัญหาด้วยการเสพสารเพื่อหนีให้พ้นจากโลกอันสับสนที่เขารู้สึก ประวัติวัยรุ่นที่ติดสารเสพติดแทบทุกรายมาจากครอบครั้วที่มีสภาพผลักดันให้ต้องหันเข้าหาสารเป็นทางออก ของปัญหาชีวิต

5. สถาบันการศึกษา สถาบันการศึกษาที่วัยรุ่นเข้าเรียนไม่ว่าในระดับใด ประเภทใดมีความเกี่ยวข้องกับการเสพสารเสพติดของวัยรุ่นเช่นกัน เพราะในสถาบันเหล่านั้น

เป็นสถานที่ที่วัยรุ่นมาชุมนุมกัน คำบอกเล่าเรื่องสารเสพติดจากเพื่อนร่วมวัยมีส่วนสำคัญมากที่สุดที่จะชักจูงให้วัยรุ่นอยากทดลองเสพจนในที่สุดกลายเป็นวัยรุ่นที่ติดสารเสพติด โดยเฉพาะวัยรุ่นที่ไม่ได้อยู่กับครอบครัว บิดามารดาของตน มีแนวโน้มที่จะถูกเพื่อนชักจูงได้ง่าย อย่างไรก็ตาม สถาบันการศึกษาก็เป็นแหล่งที่จะช่วยป้องกันและแก้ไขปัญหากับสารเสพติดของวัยรุ่นได้เป็นอย่างดี โดยการให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสารเสพติด ตลอดจนการดำเนินงานด้านการป้องกันสารเสพติดในโรงเรียน

6. ชุมชนที่มีแหล่งอบายมุข สถานเริงรมย์ หรือมีคนมั่วเมาในสารเสพติด อยู่มากมาย สามารถหาสารเสพติดได้ง่าย หรือเป็นชุมชนที่มีการค้าสารเสพติด ชุมชนเหล่านี้เอื้ออำนวยให้วัยรุ่นได้สัมผัสกับสารเสพติดได้ง่าย

ขั้นตอนการแก้ปัญหา

จากการศึกษาคู่มือส่งเสริมสุขภาพจิตนักเรียน (กรมสุขภาพจิต, 2543, หน้า 249) พบว่า การแก้ปัญหาเป็นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. ระบุปัญหา เป็นขั้นตอนที่กำหนดชัดเจนว่าจะอะไรคือปัญหาที่กำลังเผชิญ
2. ระบุสาเหตุ เป็นขั้นตอนที่ผู้แก้ปัญหามองหาต้นเหตุและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อกำหนดให้ชัดเจนว่าจะอะไรคือสาเหตุของปัญหา
3. กำหนดทางเลือกและบอกข้อดี ข้อเสีย เป็นขั้นตอนที่ผู้แก้ปัญหามองหาทางเลือกในการแก้ปัญหาที่เป็นไปได้ทั้งหมด พร้อมทั้งบอกข้อดี ข้อเสีย ของทางเลือกทุกทาง
4. ตัดสินใจแก้ปัญหา เป็นขั้นตอนที่ผู้แก้ปัญหามองหาทางเลือกที่ดีที่สุดจากทางเลือกที่กำหนดไว้ในขั้นตอนที่ 3 การตัดสินใจที่ดีควรเลือกแก้ปัญหาโดยพิจารณาจากทางเลือกที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง โดยมีผลดีมากที่สุด ในขณะที่เสียก็น้อยที่สุด
5. แก้ข้อเสียของทางเลือก เป็นขั้นตอนที่ผู้แก้ปัญหามองหาวิธีการแก้ข้อเสียจากการตัดสินใจเลือกในขั้นตอนที่ 4

ขั้นตอนดังกล่าว เป็นกระบวนการที่มีประสิทธิภาพในการแก้ปัญหา และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ในทุกสถานการณ์ แม้กลยุทธ์นี้อาจต้องใช้เวลาในการวิเคราะห์ แต่ถ้าฝึกปฏิบัติบ่อยครั้งจนเกิดความชำนาญ จะช่วยให้การแก้ปัญหาเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

การปฏิเสธเมื่อถูกชักชวนให้เกี่ยวข้องกับสารเสพติด

ความหมายและความสำคัญ

การปฏิเสธเป็นสิทธิส่วนบุคคลที่ทุกคนควรเคารพซึ่งกันและกัน เนื่องจากแต่ละคนย่อมมีความต้องการที่แตกต่างกัน สิ่งไม่ควรปฏิเสธเป็นสิ่งที่ปฏิบัติแล้วไม่เกิดประโยชน์

หรือเกิดผลเสียต่อตนเอง สำหรับการปฏิเสธที่ติดนั้นจะต้องปฏิเสธอย่างจริงจังทั้งท่าทาง คำพูด และน้ำเสียงเพื่อแสดงความตั้งใจที่จะปฏิเสธอย่างชัดเจน ในการสอนทักษะการปฏิเสธมักพบปัญหา ผู้เรียนไม่คิดปฏิเสธสถานการณ์ที่นำมาสอน ทำให้การฝึกไม่ได้ผล ดังนั้น ก่อนฝึกทักษะ การปฏิเสธควรสอนเจตคติและการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องนำมาก่อน และในขั้นนำเข้าสู่การฝึกผู้สอน ควรทบทวนให้ผู้เรียนมีความเข้าใจตรงกันว่า พฤติกรรมที่จะฝึกเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้เรียนจะต้องปฏิเสธ (กรมสุขภาพจิต, 2544, หน้า 147-148)

ขั้นตอนการปฏิเสธ

จากการศึกษาคู่มือส่งเสริมสุขภาพจิตนักเรียน (กรมสุขภาพจิต, 2544, หน้า 448) พบว่า การปฏิเสธให้ได้ผลโดยไม่เสียผลประโยชน์ของตนเอง มีขั้นตอนดังนี้

1. ใช้ความรู้สึกเป็นข้ออ้างประกอบเหตุผล เพราะการใช้เหตุผลอย่างเดียว มักถูกโต้แย้งด้วยเหตุผลอื่น การอ้างความรู้สึกจะทำให้โต้แย้งได้ยากขึ้น
2. การขอปฏิเสธ เป็นการบอกปฏิเสธอย่างชัดเจนด้วยคำพูด
3. การขอความเห็นชอบ โดยการถามความเห็นของผู้ชวนเพื่อรักษาน้ำใจของผู้ชวน และกล่าวขอบคุณเมื่อผู้ชวนยอมรับ

สำหรับกรณีที่ถูกเข้าซื้อหรือสวปประมาณไม่ควรหวั่นไหวไปกับคำพูดเหล่านั้น เพราะจะทำให้ขาดสมาธิในการหาทางออก ควรยืนยันการปฏิเสธและหาทางออกโดยเลือกวิธีต่อไปนี้

1. ปฏิเสธซ้ำโดยไม่ต้องอ้างเหตุผลประกอบ พร้อมทั้งบอกไปแล้วหาทางเลี่ยงจากเหตุการณ์นั้นไป
2. การต่อรองโดยการชวนไปทำกิจกรรมอื่นที่ดีกว่ามาทดแทน
3. การผัดผ่อนโดยการขออีกระยะเวลาออกไปเพื่อให้ผู้ชวนเปลี่ยนความตั้งใจ

นอกจากนี้ ทรงเกียรติ ปิยะกะ (2544) ได้รวบรวมรูปแบบการชักชวนให้วัยรุ่นเกี่ยวข้องกับสารเสพติด และวิธีการปฏิเสธอย่างเหมาะสมไว้ ดังนี้

1. **การชักชวนด้วยการแสดงน้ำใจ** วิธีการปฏิเสธควรบอกความรู้สึกประกอบเหตุผลและหาข้ออ้างเป็นการผัดผ่อนหรือต่อรอง อาจเสนอให้ทำกิจกรรมอื่นที่ทั้งผู้ชวนและผู้ปฏิเสธสนใจ ซึ่งเป็นการปฏิเสธที่สุภาพและรักษาสัมพันธภาพได้อีกด้วย

2. **การชักชวนด้วยการสวปประมาณหรือท้าทาย** เป็นรูปแบบการชักชวนที่พบบ่อยโดยเฉพาะในวัยรุ่นชาย การปฏิเสธที่ได้ผลนั้นผู้ถูกชวนควรมีความหนักแน่นและยึดมั่นในสิ่งที่ถูกต้อง มีความภาคภูมิใจและเชื่อในคุณค่าตนเองของตนเอง จึงไม่จำเป็นต้องคล้อยตามการชักชวนไปในทางที่เสื่อมเสีย การปฏิเสธควรทำอย่างหนักแน่นโดยบอกความรู้สึกประกอบเหตุผลและต่อรองให้ผู้ชวนเปลี่ยนใจ ถ้าไม่ได้ผลให้เลี่ยงจากสถานการณ์นั้น

3. การชักชวนด้วยการยื่นคำขาดแบบตัดญาติขาดมิตรหรือบอกเลิกคบ

การปฏิเสธคำชักชวนในรูปแบบนี้ ผู้ชักชวนควรมีความภาคภูมิใจในตนเอง และเชื่อมั่นในสิ่งที่ถูกต้อง เชื่อในคุณค่าของตนเอง จึงไม่จำเป็นต้องคล้อยตามการชักชวนไปในทางที่เสื่อมเสีย ควรปฏิเสธพฤติกรรมในทางที่ผิดของเพื่อนอย่างหนักแน่นแต่ไม่ปฏิเสธความเป็นเพื่อน โดยบอกความรู้สึกร่วมกันที่ประสบพบเจอ เช่น การแสดงความห่วงใยและเล็งจากสถานการณ์นั้นไป การชักชวนในลักษณะนี้ไม่เหมาะที่จะใช้วิธีการผัดผ่อนหรือต่อรอง

จะเห็นว่าแนวคิดของทรงเกียรติ ปิยะกะ (2544) นอกจากจะคำนึงถึงขั้นตอนการปฏิเสธแล้ว ยังคำนึงถึงการประเมินเจตนาของผู้ชวนจากรูปแบบคำชักชวน เพื่อเลือกปฏิเสธได้อย่างเหมาะสมโดยไม่เสียผลประโยชน์ของตนเอง และยังสามารถรักษาสัมพันธภาพระหว่างเพื่อนได้อีกด้วย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยประมวลไว้ 2 ประเภท คือ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทักษะชีวิต ซึ่งแสดงตามลำดับ ดังนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบการวิจัยที่นำไปใช้เพื่อพัฒนางานหลายด้าน เช่น การสาธารณสุข การเกษตร และการศึกษา ในที่นี้ ผู้วิจัยจะขอเสนอ งานวิจัยบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับการนำรูปแบบของวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในการพัฒนาการเรียนการสอน ดังนี้

วิสุทธิศักดิ์ หวานพร้อม (2543) ศึกษาผลการใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัยในระดับชั้นอนุบาลปีที่ 2 โรงเรียนบ้านพระม่วง สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอกันตัง จำนวน 33 คน ผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยประกอบด้วย ผู้วิจัย คณะครู พ่อแม่ผู้ปกครองนักเรียน ผู้นำศาสนา และผู้นำชุมชนกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านพระม่วง และรัชภูมิ แซ่ไข่ (2546) ศึกษาผลการใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของนักศึกษาชั้นปีที่ 3 โปรแกรมการศึกษานานาชาติ สถาบันราชภัฏเชียงราย ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2544 จำนวน 41 คน ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการวิจัยประกอบด้วย ผู้วิจัย อาจารย์ผู้สอน กลุ่มผู้นำนักศึกษา และบุคลากรศูนย์ศึกษาและพัฒนาครู ซึ่งผลการวิจัยของทั้งสองโครงการสอดคล้องกัน โดยพบว่าการนำกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไปใช้เพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของกลุ่มเป้าหมายของทั้งสอง

โครงการวิจัยนี้ ส่งผลให้กลุ่มเป้าหมายมีคะแนนเฉลี่ยของความคิดสร้างสรรค์และมีพฤติกรรมที่แสดงออกในด้านความคิดสร้างสรรค์หลังเข้าร่วมกระบวนการวิจัยเพิ่มขึ้นมากกว่าก่อนเข้าร่วมกระบวนการวิจัย และพบว่ากระบวนการวิจัยสามารถระดมการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการแก้ปัญหการวิจัยได้ทุกชั้นของกระบวนการวิจัย

แสวง อินทวงศ์ (2539) ศึกษากระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อนำไปสู่การสร้างเสริมนิสัยรักการอ่านของนักเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา ในอำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่ โดยดำเนินกิจกรรมที่มุ่งให้ผู้เกี่ยวข้องแก้ปัญหาการขาดนิสัยรักการอ่านของนักเรียนซึ่งประกอบด้วยผู้วิจัย คณะครูและผู้ปกครองได้ร่วมมือกันแก้ไขปัญหาย่อยอย่างเป็นระบบ ปรากฏผลเป็นที่น่าพอใจในทุกขั้นตอนของกระบวนการ โดยนักเรียนร้อยละ 60 มีพฤติกรรมที่แสดงว่าเกิดนิสัยรักการอ่านเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

ชัยวุฒิ คมประดิษฐ์ (2539) ศึกษารูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อใช้ในการสร้างเสริมวินัยของนักเรียนโรงเรียนทองวิทยา จังหวัดแพร่ โดยกำหนดวิธีดำเนินการ 3 ขั้นตอน คือ สร้างรูปแบบการวิจัย การปรับปรุงรูปแบบการวิจัย และทำการทดลองและทดสอบความเที่ยงตรงของการวิจัย ผลการทดลองพบว่าเป็นรูปแบบที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสมตามความมุ่งหมายของการวิจัย โดยสามารถระดมการมีส่วนร่วมของครูและนักเรียน นำไปสู่การปฏิบัติที่เกิดผลดีอย่างแท้จริง

การศึกษาของ วิสุทธิ์ศักดิ์ หวานพร้อม (2543) รัชภูมิ แซ่ไข่ (2546) แสวง อินทวงศ์ (2539) และชัยวุฒิ คมประดิษฐ์ (2539) เป็นการนำกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาใช้เพื่อพัฒนาคุณลักษณะของนักเรียน นอกจากนี้ จินตนา แจกแก้ว (2545) ได้ศึกษาการพัฒนาศักยภาพของผู้ปกครอง ด้านการสนับสนุนการศึกษาโดยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กลุ่มเป้าหมายคือ ผู้ปกครองนักเรียน โรงเรียนวัดท่าตันจี่ ตำบลปากบ่อง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน จากบ้านท่ากอจี่ บ้านหนองสเล็ก และบ้านหนองผ่า จำนวน 49 ครอบครัว พบว่า ศักยภาพของผู้ปกครองด้านการสนับสนุนการศึกษาเกิดการพัฒนาขึ้นโดยมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการสนับสนุนการศึกษาที่ถูกต้องชัดเจนขึ้น มีทัศนคติที่ดีต่อการสนับสนุนการศึกษา และมีแนวโน้มของพฤติกรรมในการสนับสนุนการศึกษาที่พึงประสงค์ และกระบวนการวิจัยที่ใช้ในการพัฒนาศักยภาพของผู้ปกครอง ด้านการสนับสนุนการศึกษา มีประสิทธิภาพจริง โดยสามารถระดมการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาของโรงเรียนได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทักษะชีวิต

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทักษะชีวิต เท่าที่ผู้วิจัยประมวลได้ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาในรูปแบบการวิจัยกึ่งทดลอง เพื่อศึกษาประสิทธิผลของการพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียน นักศึกษาทั่วไป และเยาวชนกลุ่มเสี่ยงต่อการใช้สารเสพติด ดังนี้

พิมพ์ใจ บุญยัง (2540) ศึกษาประสิทธิผลของโปรแกรมการสร้างเสริมทักษะชีวิต เพื่อป้องกันการติดยาเสพติดของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จังหวัดนครราชสีมา กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาเป็นนักเรียนชายชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนมัธยมศึกษาในสังกัดกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ จังหวัดนครราชสีมา 2 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนสุโขทัยวิทยาคม เป็นกลุ่มทดลอง จำนวน 63 คน และโรงเรียนตากใบเป็นกลุ่มเปรียบเทียบ จำนวน 51 คน กลุ่มทดลองได้รับการสอนตามโปรแกรมการสร้างเสริมทักษะชีวิตที่เน้นการมีส่วนร่วมของนักเรียน และการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยผ่านกระบวนการกลุ่ม ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มทดลองมีทักษะการตัดสินใจ ไม่ลองเสพสารเสพติด ทักษะการแก้ปัญหาเมื่อเผชิญแรงกดดันจากเพื่อน ทักษะการปฏิเสธเมื่อเพื่อนชักชวนเสพสารเสพติด และมีพฤติกรรมในการป้องกันการเสพสารเสพติดหลังการทดลองดีกว่าก่อนทดลองและดีกว่ากลุ่มเปรียบเทียบอย่างมีนัยสำคัญ

อรัญญาณี เชื้อไทย (2541) ศึกษาการใช้ทักษะชีวิตในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม การป้องกันการติดยาสูบของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ โดยศึกษาจากนักเรียนชายในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนพิริยาลัยจังหวัดแพร่ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีพฤติกรรมเสี่ยงกับกลุ่มที่ไม่มีพฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดยาสูบ ทั้งสองกลุ่มได้รับการอบรมโปรแกรมทักษะชีวิตในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมป้องกันการติดยาสูบ จากสำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติดภาคเหนือ ซึ่งเป็นโปรแกรมการอบรมในลักษณะของการเข้าค่ายระยะเวลา 3 วัน 2 คืน โดยแยกการอบรมดังกล่าวเป็น 2 รุ่น กิจกรรมเน้นการมีส่วนร่วมของผู้เข้าอบรม ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มเสี่ยงมีความรู้เรื่องยาสูบ ทักษะการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล และทักษะการปฏิเสธต่อรองหลังทดลองดีกว่าก่อนทดลองอย่างมีนัยสำคัญ แต่ในกลุ่มไม่เสี่ยงมีเพียงความรู้เรื่องยาสูบและความรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเองเท่านั้นที่มีคะแนนหลังทดลองมากกว่าก่อนทดลองอย่างมีนัยสำคัญ

นวนันท์ กิจทวี (2541) ศึกษาประสิทธิผลของโปรแกรมการสร้างเสริมทักษะชีวิต เพื่อป้องกันการเสพยาสูบในนักเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดนนทบุรี กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาเป็นนักเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ทั้งชายและหญิง จาก 2 โรงเรียน ให้เป็นกลุ่มทดลอง 1 โรงเรียนและกลุ่มควบคุม 1 โรงเรียน จำนวนตัวอย่างโรงเรียนละ 30 คน กลุ่มทดลองได้รับโปรแกรมสร้างเสริมทักษะชีวิตที่เน้นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มทดลองมีทักษะการตัดสินใจ หลังทดลองดีกว่าก่อนทดลองและดีกว่ากลุ่มควบคุมอย่างมี

นัยสำคัญ สำหรับทักษะการจัดการกับความเครียดหลังทดลองดีกว่าก่อนทดลองอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ยังพบว่าทักษะชีวิตที่ทำการศึกษาทุกลุ่มประเด็นมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมป้องกันการเสพยาสูบอย่างมีนัยสำคัญเช่นเดียวกัน

ศิริรัตน์ ชูชีพ (2544) ศึกษาประสิทธิผลของโปรแกรมสุขศึกษาโดยการใช้ทักษะชีวิตเพื่อให้เกิดพฤติกรรมป้องกันการเสพยาสูบของผู้ป่วยที่เข้ารับการบำบัดรักษาในโรงพยาบาลรัฐญารักษ์ จังหวัดปทุมธานี ประชากร คือ ผู้ป่วยวัยรุ่นที่เข้ารับการบำบัดรักษาในโรงพยาบาลรัฐญารักษ์ระยะฟื้นฟูสมรรถภาพ ได้กลุ่มตัวอย่างด้วยการเลือกแบบเจาะจง จำนวน 35 คน เพื่อจัดโปรแกรมสุขศึกษาตามแนวทฤษฎีทักษะชีวิตและการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ผลการศึกษาพบว่าภายหลังการทดลอง กลุ่มทดลองมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในเรื่องทักษะการตัดสินใจ ทักษะการจัดการกับความเครียด และทักษะการปฏิเสธขึ้นกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ นอกจากนี้ยังพบว่า พฤติกรรมเรื่องเจตคติ ความตระหนักในตนเอง ทักษะการตัดสินใจ ทักษะการจัดการกับความเครียด และทักษะการปฏิเสธการชักชวน มีความสัมพันธ์กับการมีพฤติกรรมป้องกันการเสพยาสูบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

มาริส หะสาเมาะ (2540) ศึกษาประสิทธิผลของการจัดโครงการป้องกันการใช้ยาและสารเสพติด สำหรับนักเรียนวัยรุ่นในเขตกรุงเทพมหานคร โดยใช้กระบวนการกลุ่มเพื่อสร้างเสริมทักษะชีวิต ร่วมกับกระบวนการเยี่ยมบ้านในกลุ่มนักเรียนที่มีพฤติกรรมเสี่ยงในการใช้ยาและสารเสพติด กลุ่มตัวอย่างได้แก่ นักเรียนระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 – 3 ของโรงเรียนในสังกัดกรมสามัญศึกษา ในเขตกรุงเทพมหานคร ปีการศึกษา 2539 ซึ่งได้มาจากการสุ่มตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน จำนวน 76 คน แบ่งเป็น กลุ่มทดลอง 34 คน และกลุ่มเปรียบเทียบ 42 คน กลุ่มทดลองจะได้รับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์เพื่อเสริมสร้างทักษะชีวิตตามแนวคิดขององค์การอนามัยโลกและกรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข 3 สัปดาห์ ประกอบกับการเยี่ยมบ้าน ผลการศึกษาพบว่า นักเรียนกลุ่มทดลองมีทักษะการปฏิเสธและทักษะการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล หลังการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลองและสูงกว่ากลุ่มเปรียบเทียบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

วรรณรัตน์ แก้วมงคล (2543) ศึกษาประสิทธิผลของโปรแกรมเสริมสร้างทักษะชีวิตเพื่อป้องกันการสูบบุหรี่ของนักเรียนชายชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนลาดปลาเค้าพิทยาคม กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนชายชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนลาดปลาเค้าพิทยาคม จำนวน 80 คน โดยแบ่งเป็นกลุ่มทดลอง 40 คน กลุ่มเปรียบเทียบ 40 คน ซึ่งได้มาจากการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย ผลการศึกษาพบว่า ภายหลังการทดลอง กลุ่มทดลองมีความตระหนักในตนเองเกี่ยวกับการสูบบุหรี่ ความรับผิดชอบในตนเองเพื่อป้องกันการสูบบุหรี่ ทักษะการตัดสินใจเพื่อป้องกันการสูบบุหรี่ ทักษะการปฏิเสธไม่เสียสัมพันธภาพและทักษะการจัดการกับความเครียดสูงกว่าก่อนการทดลอง

อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มเปรียบเทียบแล้วพบว่า มีทักษะการตัดสินใจ เพื่อป้องกันการสูบบุหรี่ และทักษะการจัดการกับความเครียดของกลุ่มทดลองสูงกว่ากลุ่ม เปรียบเทียบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ นอกจากนี้ยังพบว่าความตระหนักในตนเองเกี่ยวกับการสูบบุหรี่ ความรับผิดชอบในตนเองเพื่อป้องกันการสูบบุหรี่ ทักษะการตัดสินใจเพื่อป้องกันการสูบบุหรี่ มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมป้องกันการสูบบุหรี่อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

สมบุรณ์ กุณนอก (2545) ศึกษาประสิทธิผลของโปรแกรมจัดค่ายเสริมสร้างทักษะชีวิต นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น จังหวัดสกลนคร กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนคำเพิ่มพิทยฯ อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร ด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง ผลการศึกษาพบว่า คู่มือวิทยากรผ่านเกณฑ์มาตรฐาน 80.1/82.5 วิทยากรมีความคิดเห็นต่อคู่มือการจัดค่ายสร้างเสริม ทักษะชีวิตอยู่ในระดับเหมาะสมมาก ประสิทธิผลของโปรแกรม พบว่า นักเรียนมีความก้าวหน้าทางการเรียน ความคงทนทางการเรียน และเจตคติต่อการเรียนตามโปรแกรมเพิ่มขึ้นอย่างมี นัยสำคัญทางสถิติ นักเรียนมีความคิดเห็นต่อโปรแกรมการจัดค่ายอยู่ในระดับเหมาะสมมาก เมื่อทดสอบทักษะชีวิตของนักเรียนหลังการเข้าค่าย 6 เดือน พบว่า ส่วนมากมีทักษะชีวิตอยู่ในระดับมาก

นอกจากนี้ กาญจนา จุ่งรุ่งเรือง (2543) ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างทักษะชีวิต และการปรับตัวของนักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงพรรณนา กลุ่มตัวอย่าง เป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่น ชั้นปีที่ 1 ปีการศึกษา 2542 จำนวน 422 คน จากการสุ่มตัวอย่าง แบบแบ่งชั้น ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มตัวอย่างมีทักษะชีวิตโดยรวมและทักษะชีวิตในแต่ละด้าน อยู่ในระดับค่อนข้างสูง มีการปรับตัวโดยรวม การปรับตัวด้านความสัมพันธ์กับอาจารย์ ตลอดจน การปรับตัวด้านความสัมพันธ์กับเพื่อนอยู่ในระดับค่อนข้างดี ส่วนการปรับตัวด้านการเรียน อยู่ในระดับค่อนข้างไม่ดี นอกจากนี้ยังพบว่า ทักษะชีวิตกับการปรับตัวมีความสัมพันธ์กันทางบวก อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ส่วนงานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาทักษะชีวิตที่เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการศึกษาของ บรรชร กล้าหาญ และรุ่งทิพย์ กล้าหาญ (2543) ได้ศึกษาเรื่องการเรียนรู้แบบ มีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาทักษะชีวิตด้านสารสนเทศของนักศึกษาอาชีวเกษตรที่วิทยาลัยเกษตร และเทคโนโลยีเชียงใหม่ เพื่อศึกษารูปแบบและวิธีการในการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนา ทักษะชีวิตด้านสารสนเทศ รูปแบบและวิธีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในและนอกสถานศึกษา ผลของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ตลอดจนปัจจัยและเงื่อนไขที่มีผลต่อการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มวัยรุ่นในรูปแบบการวิจัย เชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผลการวิจัยทำให้ทราบถึงรูปแบบการเรียนรู้ที่เหมาะสม กับการพัฒนาทักษะชีวิตของนักศึกษาทั้งรูปแบบที่เป็นทางการ กึ่งทางการ และไม่เป็นทางการ

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น พบว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยที่มุ่งเน้นให้ชุมชนหรือกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาได้ร่วมคิด ร่วมทำ เพื่อแก้ปัญหาร่วมกับนักวิจัยและเกิดการเรียนรู้ร่วมกันจากกระบวนการแก้ปัญหาที่นั้น นอกเหนือจากนี้ ยังพบว่าการวิจัยในรูปแบบนี้สามารถแก้ปัญหานั้น ๆ ได้ยั่งยืน ทั้งนี้ยังก่อประโยชน์ต่อชุมชนในด้านอื่น ๆ เมื่อนักวิจัยได้ออกจากพื้นที่แล้ว ชุมชนยังสามารถดำเนินการวิจัยหรือแก้ปัญหานั้นต่อไปได้ ส่วนการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาทักษะชีวิตด้วยการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม พบว่าสามารถพัฒนาทักษะชีวิตแก่นักเรียนได้ แต่การศึกษาส่วนใหญ่ยังไม่มีการร่วมคิด ร่วมทำ ระหว่างครูและนักเรียน หรือเปิดโอกาสให้นักเรียนได้ประยุกต์แนวคิดจากการเรียนรู้สู่การปฏิบัติในรูปแบบโครงการต่าง ๆ ดังนั้น การพัฒนาทักษะชีวิตในการป้องกันการเสพยาเสพติดของนักเรียน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการร่วมมือกันอย่างเป็นระบบจากบุคคลทุกระดับในโรงเรียน ซึ่งการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสามารถนำกระบวนการนี้ไปใช้แก้ปัญหานั้นต่อไป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

เลขหมู่.....
สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่